

Role občanské společnosti při transformaci separatistických konfliktů na Jižním Kavkaze

TOMÁŠ HOCH, VINCENC KOPEČEK, VLADIMÍR BAAR

The Role of Civil Society in the Transformation of Separatist Conflicts in the South Caucasus

Abstract: The purpose of this study is to analyse the role of civil society in the de facto states of the South Caucasus in the process of conflict transformation. It is based on a field research of the civil society organizations in Abkhazia and Nagorno Karabakh. The data were collected by the methods of expert interviews, semi-structured interviews and participant observation. The role of Abkhazian and Karabakh civil society organizations in the conflict transformation is identified as not only positive, but also as having some negative aspects. The study also makes some general remarks concerning the theory of conflict transformation.

Key words: conflict transformation, de facto states, non-governmental organizations, civil society, Abkhazia, Nagorno-Karabakh.

Studium mezinárodních konfliktů prodělalo za svou historii řadu paradigmatických změn. Od realistického studia války jako pokračování politiky jinými prostředky, přes výzkum míru v rámci liberalismu, přes zkoumání logiky studené války a jejích zástupných konfliktů či konfliktů plynoucích z dekolonizačního procesu, se v současnosti pozornost přesunula k výzkumu postmoderních konfliktů přelomu 20. a 21. století, které se od těch předchozích poněkud liší. Odlišnosti spočívají nejen v charakteru vlastních konfliktů, čehož si všímají například Ignatieff (1998) nebo Kaldor (2006), ale i v odlišném mezinárodněpolitickém prostředí, tj. v jiném mezinárodním systému, který má odlišné aktéry a vztahy než předchozí mezinárodní systémy (například Münkler 2005). V mezinárodních konfliktech se proto objevují noví aktéři, kteří dávají vzniknout novým způsobům (mírovým i násilným) jejich řešení.

Spolu se změnou charakteru mezinárodních konfliktů se měnil i přístup vědecké obce k nim. Vedle *conflict managementu*, jenž se snaží dosáhnout dohody vhodně zvolenými intervenčními mechanismy, se po rozpadu bipolárního světa objevily koncepty *conflict resolution* (řešení konfliktu) a *conflict transformation* (transformace konfliktu), pracující spíše s diskurzy, vztahy, zájmy, očekáváními apod. než s „reálnými“ příčinami sporu.

Mezinárodní konflikt je tak v posledně zmíněném pojetí spíše transformován než vyřešen nalezením určité *win-win strategy* (srovnej například Lederach 1995; Miall 2004). V rámci tohoto přístupu se budeme pohybovat i v naší studii. Transformace konfliktu (dále již budeme používat tohoto českého ekvivalentu) totiž přiznává značnou roli v mezinárodních konfliktech i nevládním neziskovým organizacím a dalším subjektům globální

či místní občanské společnosti v rámci takzvané *track-two diplomacy*. Naše studie se zaměřuje na oblast Jižního Kavkazu, respektive na separatistické konflikty, které se v tomto regionu udály po rozpadu SSSR a které daly vzniknout několika *de facto státům*. Cílem studie je identifikovat roli, jakou subjekty občanské společnosti v *de facto státech* Jižního Kavkazu mají v řešení, či spíše v transformaci separatistických konfliktů. *De facto stát* považujeme za natolik specifický útvar, že si zaslouží detailnější analýzu toho, jak v jeho rámci transformace konfliktu probíhá a jakou roli v ní hraje občanská společnost, jež je běžně chápána jako jeden z jejích klíčových prvků. Proto se naše studie zaměřuje převážně na roli občanské společnosti při transformaci konfliktu v *de facto státu* a nevěnuje se roli občanské společnosti v mateřském státu, tj. zemi, od které se snaží *de facto stát* separovat.

Struktura textu je následující: Nejprve se věnujeme metodologii a definujeme případy, které studujeme. Dále se věnujeme problematice *de facto států*, teorii transformace konfliktu a roli občanské společnosti v ní; poté přistupujeme k dvěma studovaným případům – Abcházii a Náhornímu Karabachu. V závěru identifikujeme roli, jakou mají subjekty občanské společnosti v transformaci separatistických konfliktů na Jižním Kavkaze, a pokoušíme se rovněž o určitý instrumentální přesah pro teorii transformace konfliktu.

VÝBĚR PŘÍPADŮ A METODOLOGIE

Region Jižního Kavkazu vymezujeme mezinárodně uznávanými státními hranicemi a řadíme do něj tři mezinárodně uznávané státy, tj. Arménii, Ázerbájdžán a Gruzii, a tři mezinárodně neuznávané *de facto státy*, tj. Abcházii, Jižní Osetii a Náhorní Karabach. Po rozpadu SSSR se tento region stal dějištěm řady ozbrojených konfliktů, přičemž některé z nich měly separatistický charakter. Dvěma *de facto státy*, Abcházii a Náhorním Karabachem, se věnujeme v naší studii.

De facto státem rozumíme takovou státní entitu, která reálně existuje – má určité obyvatelstvo, správní aparát, který je schopen vykonávat alespoň základní státní správu (vnitřní suverenita), a více či méně přesně vymezené hranice, avšak chybí mu do značné míry suverenita vnější, tj. schopnost navazovat vztahy s dalšími státy. Blíže se tomuto termínu věnujeme níže.

Stanovení počtu studovaných případů je dáno dvěma podmínkami. První z nich, tj. aby šlo o separatistický konflikt, je zcela zřejmá. Protože však existují určité sporné případy, budeme se jí krátce věnovat. Druhá podmínka stanovuje, aby v separované entitě existovala občanská společnost. Tato podmínka je obtížněji sledovatelná a budeme se jí věnovat posléze.

Separatistickým konfliktem rozumíme takovou situaci, kdy proti sobě stojí ústřední vláda a určitá regionálně založená skupina, přičemž tato skupina jako svůj cíl uvádí separaci (případně iredentu) a pro potřeby této studie přidáváme také požadavek, aby k separaci reálně došlo (k termínům separatismus a iredentismus blíže viz například Baar 2001: 84–103). Studovaný konflikt tedy musel eskalovat, dosáhnout fáze destrukce, a musel vzniknout takzvaný *de facto stát*.¹ Po splnění této podmínky zbývají tři konflikty, které bychom mohli označit za separatistické – v Jižní Osetii, Abcházii a Náhorním Karabachu. Jižní Osetii však vyřadíme na základě naší druhé podmínky, a to existence určité míry politických a občanských svobod, vyjádřené pomocí databáze *Freedom in the World*. Chceme-li zkoumat roli občanské společnosti v *de facto státu* při transformaci konfliktu, je třeba si uvědomit, že občanská společnost vyžaduje alespoň minimální občanské a politické svobody, které jí umožní fungovat a zapojovat se do transformace konfliktu. Domníváme se, že toto minimum je vyjádřeno tím, že *de facto stát* získá v hodnocení *Freedom House* status alespoň částečně svobodné země. V Jižní Osetii byla sice iredenta, respektive separace deklarována jako cíl etnického osetského hnutí a po rusko-gruzínské válce ze srpna 2008 došlo i k reálnému oddělení Jižní Osetie od Gruzie, a dokonce k uznání několika států světa, nicméně *Freedom House* stabilně hodnotí Jižní Osetii jako nesvobodný stát,

v němž nelze o nějaké nezávislé občanské společnosti příliš hovořit. Naopak Náhorní Karabach a Abcházii řadí *Freedom House* ke státům částečně svobodným (*Freedom House* 2010).²

Z metodologického hlediska jsou v naší studii patrné dvě roviny. V té první se jedná o areálovou studii (srovnej například Říchová 1997), jejímž cílem není primárně komparace studovaných případů (k níž samozřejmě logicky také dochází), ale pochopení určitých procesů v širěji definovaném geografickém regionu Jižního Kavkazu. V druhé rovině je patrný instrumentální charakter, kdy se snažíme zjištění v rámci regionu Jižního Kavkazu vztáhnout k existující teorii transformace konfliktu.

Autoři článku absolvovali řadu cest do studovaného regionu, přičemž cesta realizovaná v říjnu a listopadu 2009 byla speciálně zaměřená na téma tohoto článku. Některá data získaná přímo v terénu však pocházejí i z jiných let a triangulována či doplňována jsou daty z dalších dostupných zdrojů, z velké části ze zpráv nevládních organizací či z médií, jež pokrývají studovanou oblast (například *International Crisis Group*, *Civil Society Institute*, *Amnesty International*, *CACI Analyst*, *Kavkazskij Uzel* a další). Během výzkumné cesty z října a listopadu 2009 jsme jednak prováděli zúčastněné pozorování v prostředí místních nevládních organizací, ale i v širším prostředí občanské a politické společnosti, jednak rozhovory se zástupci občanské společnosti obou zemí.

Vyložit metody sběru dat je poměrně komplikované, protože komplikovaný byl i samotný jejich sběr. Nelze říci, že by převažovala jedna konkrétní metoda. Přesto jsme se snažili, aby v obou studovaných případech bylo postupováno obdobným způsobem. Klíčovým problémem bylo nalézt vhodné *gatekeepery*³ v prostřední občanské společnosti v obou studovaných zemích – a to navíc takové *gatekeepery*, kteří nebudou záměrně uzavírat příliš mnoho „dveří“ ve zkoumaných organizacích a společnostech. Proto jsme se také snažili nalézt *gatekeepery* vždy alespoň dva pro každé zkoumané území, ať již předem e-mailovou komunikací, nebo přímo v terénu. Rozhovoru s předem kontaktovanými *gatekeepery* vždy předcházela biografický předvýzkum, který nám pomohl vhodně koncipovat témata k rozhovoru. Další rozhovory byly pořízeny na doporučení *gatekeeperů*, dvakrát se podařilo nalézt i alternativní *gatekeepery*, kteří pomohli otevřít „dveře“ do oblastí, které pro nás byly v té chvíli hůře přístupné. Zároveň tak došlo k další datové triangulaci. Naši metodu získávání respondentů tak lze asi nejlépe označit jako tzv. metodu sněhové koule (*snowball sampling*; viz například Hartnoll /ed./ 2003).

V případě Abcházie byla v první fázi kontaktována a interviewována jedna z vedoucích pracovnic významné abcházské nevládní organizace ze Suchumi, která je považována za jednu z klíčových představitelk místní občanské společnosti a disponuje potřebnými kontakty. Jako alternativní *gatekeeper* byl zvolen nezávislý novinář disponující kontakty do části abcházské občanské společnosti, kterou nelze zahrnout pod pojem NGO. V případě Náhorního Karabachu byl v první fázi, obdobně jako v Abcházii, kontaktován čelný představitel významné místní nevládní organizace ze Stěpanakertu, který má rovněž značné mezinárodní renomé a již se několika podobných výzkumů účastnil. Alternativní *gatekeeper* byl získán v druhém nejvýznamnějším karabašském městě Šuši. Šlo o představitele menší neziskové organizace, který nám umožnil provést rozhovory jednak s respondenty mimo Stěpanakert, jednak se zástupci té části občanské společnosti, která se primárně nevěnuje oblasti transformace konfliktu, ale z našeho úhlu pohledu (viz níže) v ní rovněž hraje svou roli. Jména a někdy i afilace interviewovaných osob z obavy o jejich bezpečnost nezveřejňujeme.⁴

Pořízené rozhovory nelze, vzhledem k náročnému výzkumnému terénu a nutnosti často se přizpůsobovat lokálním podmínkám či reagovat na průběžně získávaná data, jednoznačně pojmenovat. Rozhovory s *gatekeepery* měly převážně charakter expertního rozhovoru. Expertním rozhovorem rozumíme situaci, kdy je interviewován profesionál v určité oblasti, přičemž vlastní rozhovor lze zahrnout do takzvaného elicitálního procesu, který sestává z několika fází: 1) přehledového interview, v němž se respondent volně vyjadřuje

ke studované problematice; 2) strukturovaného rozhovoru, v němž výzkumník získává konkrétní informace; 3) vlastní analýzy dat; a 4) ověření výsledků (Hendl 2008: 189–190). V našem případě bylo nutno proces poněkud modifikovat, zejména vzhledem k omezené době našeho pobytu v konfliktních oblastech. První fáze elicitálního procesu probíhala v případě dvou *gatekeeperů* e-mailovou komunikací, poté následovalo vlastní přehledové interview a strukturovaný rozhovor. V případě *gatekeeperů* získaných přímo na místě bylo nutno první fázi elicitálního procesu vyřešit *ad hoc*. Základní analýza dat a jejich ověření probíhaly vzhledem k omezeným časovým možnostem a nutnosti využít data při dalších rozhovorech přímo na místě.

Další provedené rozhovory již musely více zohledňovat situaci a respondenta a měly spíše polostrukturovaný charakter. Přesto jsme se snažili držet obdobný rozsah témat u všech respondentů a obdobný počet (sedm v Náhorním Karabachu, šest v Abcházii) a charakter respondentů (šlo o zástupce jak klasických nevládních organizací, tak médií a akademické sféry, viz níže naše pojetí občanské společnosti) v obou zkoumaných zemích. Respondentům byla vždy alespoň v části rozhovoru ponechána volnost k obecnějšímu vyjádření o studované problematice, které několikrát přineslo důležité informace, na něž jsme museli reagovat pozměněním témat dalších rozhovorů, získáváním nových respondentů a několikrát také doplněním již proběhlých rozhovorů.

Rovněž zúčastněné pozorování bylo důležitou součástí výzkumu. Měli jsme to štěstí, že nás zkoumaná skupina dobře přijala a mohli jsme se účastnit i různých aktivit prováděných organizacemi občanské společnosti, jako byly tiskové konference, porady, diskusní večery, neformální posezení nebo setkání se studenty a akademiky.

DE FACTO STÁTY: VYMEZENÍ A SPECIFIKA

Když jsme hovořili o (úspěšném) separatismu, uvedli jsme, že jeho výsledkem na Jižním Kavkaze byly takzvané *de facto* státy. Tyto státní entity je nutno odlišit od klasických států. V tomto článku je stát chápán na základě vymezení z *Montevidejské úmluvy o právech a povinnostech států* (International Conference of American States 1933).⁵ Dle prvního článku této konvence jsou nezbytnými kritérii státnosti: stálé obyvatelstvo, definované státní území, efektivní vláda a schopnost vstupovat do vztahů s ostatními státy. Klasický stát se tak opírá – vedle stálého obyvatelstva a definovaného území – o vnitřní a vnější suverenitu. Vedle klasických států však v současném světě existují ještě dvě kategorie zemí, které se podobné kategorizaci vymykají. Tou první jsou státní útvary, které jsou sice mezinárodně uznávány, ale nejsou schopny vybírat od svých občanů daně a na oplátku jim za ně nabídnout alespoň základní sociální služby a bezpečí. Takové entity se označují většinou jako slabé státy, kolabující státy či zhroutené státy (*failed states, failing states* nebo *collapsed states*).⁶ Druhá kategorie státních útvarů je sice schopna vykonávat nad svým územím svrchovanou zákonodárnou, výkonnou i soudní moc, usiluje o nezávislost, ale mezinárodní uznání těmto státům chybí nebo jsou uznány pouze několika málo státy. Pro takové entity se v českém prostředí používá celá řada označení, jako například neuznané státy, separatistické státy, samozvané státy, *de facto* státy nebo kvazistáty (*unrecognized states, separatist states, de facto states, quasi states*; viz Hoch – Baar – Kopeček 2010).⁷ Právě mezi tyto entity je možné zařadit studované regiony Abcházie a Náhorního Karabachu.

Pod těchto kritériích je potřeba zmínit ještě negativní vymezení *de facto* státu. Jde o kritéria, která odlišují *de facto* státy od dalších entit, s nimiž se v dnešním světě můžeme setkat. Pegg (1998: 28–42) odlišuje *de facto* státy zejména od: 1) bezvládí; 2) teroristických skupin; 3) ostatních subjektů, které mají sice politickou povahu, ale neusilují o mezinárodní uznání; 4) loutkových států; 5) separatistických regionů, které se rozhodly uplatňovat mírové a pokojné odtržení; 6) států, které jsou mezinárodně uznány alespoň dvěma stálými členy Rady bezpečnosti OSN nebo většinou členů Valného shromáždění OSN; 7) krátkodobých politických entit s existencí kratší než dva roky.

Za *de facto stát* tedy můžeme označit regiony, které mají definované státní území, stálé obyvatelstvo a jejich vlády mají pod kontrolou celé nárokové území, nebo alespoň jeho většinu. Státní orgány na něm vykonávají státní správu, mají schopnost vstupovat do vztahů s ostatními státy, usilují o nezávislost alespoň po dobu dvou let, přičemž se jim mezinárodního uznání jejich nezávislosti nedostává (popřípadě jsou uznány pouze několika zeměmi), a vyloučeny jsou výše zmíněné případy. Za *de facto státy* je tak v současné době možno považovat následující entity: Podněsterskou moldavskou republiku (*Pridněstrovskaja Moldavskaja respublika*), Abcházii (*Apsny*), Jižní Osetii (*Husar Iryston*),⁸ Náhorní Karabach – Arcach (*Lernajin Gharabagh – Arcach*), Severokyperskou tureckou republiku (*Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti*), Somaliland (*Džamhúrija árd al-Sumál*) a Tchaj-wan (*Tiong-hoa Bin-kok*).⁹ Všechny zmíněné *de facto státy* prošly v průběhu 20. století ozbrojenými konflikty, po jejichž ukončení se političtí zástupci těchto entit nedokázali dohodnout s představiteli mateřských zemí na politickém statusu těchto regionů.

Mezinárodní společenství dlouhodobě prosazuje důraz na teritoriální integritu států a z ní pramenící neporušitelnost státních hranic. Z toho vyplývá neochota uznaných států a mezinárodních organizací angažovat se v *de facto státech*. Tato neochota je podpořena rovněž špatnou pověstí *de facto států* (například Kolossov – O’Loughlin 1998; Pegg 1998; Lynch 2004; Collier – Hoeffler 2004). Proto se nelze příliš divit, že mezinárodní společenství tradičně podporuje návrat separatistických regionů pod správu mateřských států prostřednictvím nabídek různých variant širokých autonomií a asymetrických federací. Převládajícím přístupem výrazné většiny zemí světa k *de facto státům* tak zůstává diplomatické ignorování jejich existence, popřípadě strategie uvalení hospodářského embarga. Klíčem k pochopení embarga je strategie ekonomického nátlaku, kterým by vlády *de facto států* měly být přinuceny k politickým ústupkům. Výměnou za upuštění od myšlenky plné nezávislosti se jim nabízí ukončení diplomatické ignorace a příliv přímých zahraničních investic a rozvojové spolupráce k obnově území.

V praxi tento přístup znamená pro *de facto stát* nulové přímé zahraniční investice a absenci půjček z mezinárodních finančních institucí či bank, jež mají sídlo ve státech, které daný *de facto stát* neuznávají. Stejně tak omezené jsou možnosti exportu z *de facto států*, byť lze toto pravidlo částečně obcházet prodejem skrze zprostředkovatele ze státu, jenž daný *de facto stát* uznal či s ním má hranici. V případě Abcházie tak například mandariniky, kiwi či oříšky proudí na evropský trh z Ruska (Rozhovor se členkou Centre for Humanitarian Programmes 2009). Stejným způsobem odchází zboží z Náhorního Karabachu přes Arménii (Rozhovor s členem kanceláře prezidenta Arménie 2009). V *de facto státech* nesídlí ani žádné zahraniční obchodní společnosti či neziskové organizace, vyjma organizací zabývajících se humanitární pomocí. Ostatní organizace ze zemí, jež *de facto stát* neuznávají, musí mít k působení v takovém regionu souhlas z mateřského státu, od něhož se *de facto stát* usiluje odtrhnout. Další komplikace způsobuje doprava, kterou ztěžuje povětšinou zavřená hranice s mateřským státem, ale rovněž neochota většiny států otevřít hranice s neuznaným státem. Do *de facto států* se tak nedá dostat letecky ani po moři (vyjma Abcházie z Ruska či Severního Kypru z Turecka). Ztížené je rovněž cestování pro občany *de facto států*, a to i v případě, že vlastní pas jiného státu, například arménský či ruský (Rozhovor s členem Helsinky Initiative-92 2009).

Výše zmiňovaná specifika se pochopitelně odrážejí i ve způsobech, jimiž do transformace konfliktu zasahují organizace občanské společnosti. Právě roli těchto organizací v transformaci konfliktu se na dvou případových studiích pokusíme objasnit.

TRANSFORMACE KONFLIKTU

Z časového pohledu v konfliktech (nejen) v mezinárodních vztazích rozlišujeme stadia prekonfliktní, průběhová a postkonfliktní, přičemž stěžejní část aktivit aktérů oficiálního i neoficiálního mírového procesu při transformaci konfliktu nastává v postkonfliktním období, pro něž se vžil název postkonfliktní rekonstrukce. Tento text se nemá primárně

zabývat postkonfliktní rekonstrukcí. Protože však transformace konfliktu a postkonfliktní rekonstrukce velmi úzce souvisí, považujeme za důležité věnovat alespoň několik řádků postkonfliktní rekonstrukci. V tomto období je vedle mezinárodních aktérů a domácích aktérů zapojených do oficiálního mírového procesu (*track one diplomacy*) velmi důležitá angažovanost také v rovině postupného budování míru, v němž hraje nezastupitelnou roli místní občanská společnost a její aktivity při transformaci konfliktu na poli neoficiální diplomacie (*track two diplomacy*). Synergickými vazbami mezi aktéry oficiálního a neoficiálního mírového procesu by mělo docházet k postupnému hospodářskému a sociálnímu rozvoji konfliktního regionu, jehož obyvatelé by tak měli mít nové příležitosti nalézt možnosti obživy a podpořil by se tím jejich návrat k „normálnímu“ životu (Anderson – Spelten 2000: 9–10).

Protože konflikt ve své latentní či manifestované podobě může přetrvávat ještě dlouho po ukončení bojů, je v tomto případě označení aktivit obnovy infrastruktury a společnosti za postkonfliktní rekonstrukci poněkud matoucí. „*Postkonfliktní rekonstrukce probíhá od ukončení ozbrojeného konfliktu až do období: 1) kdy už nadále není potřeba mimořádných vnějších intervencí; 2) proces vládnutí a ekonomické aktivity z velké části funguje na vlastních určených a udržitelných základech; 3) vnitřní i vnější vztahy jsou udržovány podle obecně akceptovaných norem a chování*“ (CSIS – AUSA 2002: 2).

Termín postkonfliktní rekonstrukce také neznamená, že obnova probíhá nutně pouze na území, kde byl konflikt překonán. Důležité je, že ustoupila jeho ozbrojená fáze (Hamre – Sullivan 2002: 89–91). Postkonfliktní rekonstrukce se tak může odehrávat i v *de facto* státech, v nichž již byla ukončena ozbrojená fáze konfliktu, ale konflikt ve své zamrzlé, latentní či manifestované podobě stále přetrvává.

Pojem transformace konfliktu se v odborné literatuře vyskytuje v dosti širokém vymezení, jež bývá často zaměňováno za pojmy *management konfliktu* (*conflict management*) či *řešení konfliktu* (*conflict resolution*). V naší studii vycházíme z pojetí Hugh Mialla (2004), který odděluje teorii *transformace konfliktu* od *managementu konfliktu* a *řešení konfliktu*. Ačkoliv souhlasí s tím, že všechny tři koncepty mají velké množství společných prvků, odlišnosti spatřuje zejména v obecném přístupu aktérů k možnosti řídit a usměrňovat konflikt na cestě od přetrvávajícího násilí k udržitelnému míru a směřování aktivit vnějších aktérů.

Podle Mialla (2004: 3–4) teoretici *managementu konfliktu* považují eskalaci konfliktu do ozbrojené podoby za přímý následek nepřekonatelných rozdílností hodnot a zájmů mezi dvěma komunitami. Náchylnost k násilí vychází ze stávajících institucí a historických vztahů, jakož i ze zavedeného rozdělení moci. Řešení takových konfliktů je považováno za nerealistické, přičemž to nejlepší, co lze udělat, je usměrňovat konflikt a občas dosáhnout historického kompromisu, díky němuž by konflikt neeskaloval do ozbrojené podoby. Management konfliktu je tak uměním dosáhnout dohody prostřednictvím vhodně zvolených intervenčních mechanismů. Teoretici *řešení konfliktu* nesouhlasí s možností pouhého usměrňování konfliktu zvnějšku, když tvrdí, že kompromis v základních otázkách je u společností zasažených konfliktem velmi obtížný. K tomu, aby k němu došlo, je nutné nalézt kořeny konfliktu a přeměnit přístup stran ke konfliktu ze *zero sum game* na konkrétní konstruktivní opatření vhodné pro obě strany konfliktu (*win-win solution*). Teoretici *transformace konfliktu* tvrdí, že realita soudobých konfliktů umožňuje velmi zřídka jednoduché přeformulování pozic a určení řešení, z něhož mohou všichni profitovat. Protože je nalezení takového řešení v soudobých konfliktech málo obvyklé, je nutné nejdříve kompletně přeměnit vztahy, zájmy a projevy u části společnosti, jež podporuje pokračování násilného konfliktu. Důraz je kladen spíše na podporu skupin uvnitř společnosti, jejichž hodnoty a zájmy jsou v rozporu s udržitelným mírem, než na zprostředkování setkání s představiteli společnosti přes linii příměří. Tento koncept uznává, že konflikty jsou transformovány postupně, a to prostřednictvím řady menších či větších změn, při nichž hraje klíčovou roli domácí představitelé občanské společnosti, kteří mají zájem na mírové transformaci konfliktu.

Transformace konfliktu v tomto textu není chápána jako nový přístup odmítající koncepty managementu konfliktu a řešení konfliktu, spíše jen jako jejich rekonceptualizace tak, aby přístup vnějších aktérů lépe odpovídal současné proměněné povaze ozbrojených konfliktů a společností, jež jsou jimi zasaženy. Ve srovnání s managementem konfliktu a řešením konfliktu přisuzuje teorie transformace konfliktu mnohem větší význam místní občanské společnosti.

OBČANSKÁ SPOLEČNOST A JEJÍ FORMY

Občanská společnost je poměrně mnohovýznamovým termínem. V minulosti ji různí političtí myslitelé přisuzovali různé podoby a funkce, podobně i v současnosti existuje více konceptualizací občanské společnosti (blíže například Gellner 1997; Kopeček 2007a; Müller jr. 2001, 2003a, 2003b; Šamalík 1995 aj.). V této studii budeme termín občanská společnost používat pro systém autonomních a na státě nezávislých entit, které umožňují soutěž různých představ a zájmů, tj. takzvané liberální pojetí občanské společnosti konceptualizované Reichardtem (2004) a vycházející z Dahrendorfových myšlenek. Toto vymezení je blízké i takzvanému minimalistickému konceptu podle Péreze-Díaze (1998); za občanskou společnost tak budeme považovat zejména neziskové organizace, a nikoliv i firemní sektor či samosprávu, které lze taktéž zařadit pod termín stát v Pérez-Díazově maximalistickém pojetí. V Habermasově tradici (2000) však za občanskou společnost v této studii považujeme i sféru svobodné komunikace, čímž chceme zdůraznit, že občanská společnost nemusí mít vždy institucionalizovanou podobu klasických nevládních neziskových organizací. Občanskou společnost, jak ji chápeme v kontextu této studie, tak tvoří zejména nevládní neziskové organizace (*non-governmental organizations* – NGO), ale i jejich koalice, různé diskusní platformy, *think-tanky*, epistemická (akademická) společenství, neformální (právně neukotvené) aktivity občanů, svobodně fungující média a nezávislí novináři, eventuálně i církevní organizace. Vzhledem k tomu, že ne všechny součásti občanské společnosti lze zařadit pod pojem NGO, objevil se v posledních letech poněkud širší termín organizace občanské společnosti (*civil society organizations* – CSO), který pokrývá zhruba to, co jsme uvedli výše (viz například Fischer 2006: 3–4). Přesto však NGO budou hlavním typem CSO, s nímž se v této studii setkáme.

Termín NGO vstoupil do oboru mezinárodních vztahů poměrně nedávno, a to jak v kontextu oboru řešení konfliktů, tak například v kontextu rozvojových studií apod. S tím, co se rozumí termínem NGO, je však poněkud problém, a to zejména proto, že v každé zemi panuje jiná legislativa a rozeznávají jsou jiné typy NGO, s různou právní podobou, různými účely a způsoby fungování. Rozdílné podmínky ve světě platí i pro fungování mezinárodních nevládních organizací (*international non-governmental organizations* – INGO; viz Waisová 2008: 49).

Rada autorů z oblasti mezinárodních vztahů se při konceptualizaci či operacionalizaci termínu NGO obrací k definici Světové banky, jež za NGO považuje „*soukromé organizace, které realizují aktivity směřující k zmírnění utrpení, hájí zájmy chudých, chrání životní prostředí, poskytují základní sociální služby nebo se účastní komunitního rozvoje*“ (viz například Aall 2000: 124; Fischer 2006: 3). To je však poněkud zjednodušující, byť z hlediska operacionalizace je tento přístup pochopitelný. Například Pamela Aallová (2000: 124) v textu zabývajícím se *peacekeepingem* a řešením konfliktů chápe v logice Světové banky NGO jako „*soukromé, samosprávné, neziskové instituce, zaměřené na zmírňování lidského utrpení, podporující vzdělávání, ekonomický rozvoj, zdraví, ochranu životního prostředí, lidská práva a řešení konfliktů, a povzbuzující vznik demokratických institucí a občanské společnosti*“. Tomuto omezujícímu způsobu se však vyhýbá například Lester Salamon (1994: 109), který chápe NGO (v globálním měřítku) jako „*samosprávné soukromé organizace, nezaměřené na distribuci zisku k vlastníkům (shareholders) nebo ředitelům, sledující cíle (purposes) veřejného (public) charakteru, a to mimo státní aparát*“.

Co se týče prvního Salamonova požadavku, v našem výzkumu jsme se nesetkali s žádnou organizací, u níž bychom měli vážné výhrady k jejímu neziskovému charakteru. Proto rovnou přistoupíme k požadavku na samosprávný a soukromý charakter NGO, kde jsme narazili na výraznější problémy. NGO mohou být nezávislé a samosprávné pouze na první pohled či deklaratorně – a potíž je i s detailnějším objasněním toho, co znamená „nezávislý“; tento termín bývá totiž chápán značně intuitivně. Složitá realita závislosti či nezávislosti NGO vedla k vzniku několika svérázných termínů jako GONGO, QUANGO či DONGO. Pod GONGO (*government-organized NGO*) se skrývají NGO organizované vládou za účelem předstírání plurality občanské společnosti či jako konkurence nezávislých (respektive protivládně zaměřených) organizací. QUANGO (*quasi-NGO*) naopak určité funkce státu supluje (zejména v oblasti sociálních věcí) a finance na svou činnost získávají především od státu, který nahrazují, a tudíž na něm nejsou zcela nezávislé. Konečně DONGO (*donor-organized NGO*) jsou založeny firmou či jednotlivcem, který je využívá jako nástroj svých donorských aktivit. Proti tomu sice nelze nic namítnout, nicméně z logiky věci je nezávislost takovýchto DONGO na svém zakladateli a donátorovi v jedné osobě přinejmenším zpochybněna.

Zatímco GONGO nebývají většinou mezi NGO počítány, DONGO a QUANGO bývají chápány jako typy NGO (Vakil 1997: 2059). V realitě je opět poměrně těžké tyto typy odlišit. U GONGO bývá někdy propojení na vládu jednoznačné, jindy dovedně skryté a různí analytici o něm pouze spekulují. U DONGO není nikde psáno, že donor nemůže nechat vedení konkrétní organizace volnou ruku v tom, jak s jeho penězi naloží. A konečně v případě QUANGO je zase obtížné stanovit hranici, od jakého množství finančních prostředků poskytovaných státem lze organizaci označit jako kvazinevládní. Ve všech třech případech se tak spíše jedná o ideálytypy. Pro potřeby této studie, kdy v realitě *de facto států* je sama existence občanské společnosti problematická, nemá dle našeho názoru smysl vylučovat z analýzy určité NGO kvůli zpochybnění jejich nezávislosti. Řada obyvatel *de facto států* je totiž může vnímat jako právoplatné členy občanské společnosti a samy GONGO mohou působit ve spolupráci s jinými NGO v různých diskusních fórech, mezinárodních iniciativách apod.

Dalším bodem ze Salamonovy definice je požadavek sledování cílů veřejného (obecného) charakteru. S tím je však také spojen určitý problém. Z hlediska cílů lze NGO v zásadě rozdělit na veřejně prospěšné a vzájemně prospěšné. NGO veřejně prospěšné se snaží jednat „pro dobro všech“, či aspoň „pro dobro mnohých“; sem lze zařadit různé lidskoprávní, humanitární, ekologické aj. NGO. Vzájemně prospěšné NGO pak byly utvořeny zejména pro hájení a realizaci zájmů svých členů, případně určité skupiny, jejíž zástupci jsou členy či pracovníky organizace. Jako příklad poslouží organizace založené uprchlíky, válečnými vysloužilci, vdovami po bojovnících občanské války apod. Hranici mezi veřejně a vzájemně prospěšným lze opět vést jen stěží. Organizace založená uprchlíky sice hájí zájmy svých členů, ale zároveň i dalších uprchlíků, kteří členy organizace nejsou, a může se aktivně účastnit i jiných aktivit, například mezinárodního dialogu, komunitního rozvoje, podpory demokratizace apod., což lze považovat za cíle veřejného charakteru. Rozlišovat lze opět pouze přibližně, a proto Salamonovu definici upřesníme tím, že mezi cíle veřejného charakteru zahrneme i cíle vzájemně prospěšné, jde-li o cíle určité širší sociálně či geograficky vymezené skupiny. Podobné úvahy o nezávislosti či veřejné prospěšnosti lze analogicky vést i o dalších typech CSO, které sledujeme – *think-tanků*, diskusních fórech, neformálních iniciativách atd.

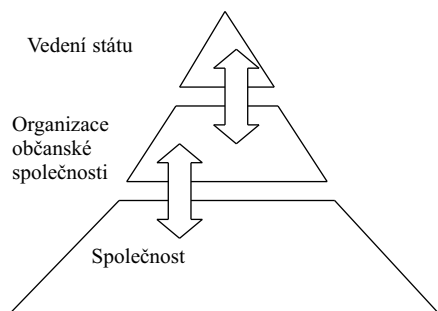
ROLE OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI PŘI TRANSFORMACI KONFLIKTU

V posledních dvou desetiletích velice vzrostl počet NGO po celém světě, a někteří autoři hovoří dokonce o sdružovací revoluci (Salamon – Anheier 1999). Není proto překvapivé, že jsou NGO, respektive obecněji CSO, chápány jako významní aktéři i v řadě procesů, které byly dříve vyhrazeny vládám států nebo vládním organizacím, jako je například rozvojová spolupráce nebo v našem případě transformace konfliktu.

Klasický teoretický koncept tvrdí, že CSO mají přístup ke stranám přímo zapojeným do konfliktu, a tím potenciálně i schopnost přivést strany k dialogu. Mohou také přimět místní obyvatelstvo, aby se zapojilo do procesu dlouhodobého usmířování. Právě tím může být občanská společnost významnou silou v cestě za změnou sociálního klimatu uvnitř společností zasažených konfliktem, a to zvláště v situacích, kdy v nejvyšších patrech konfliktu nejsou představitelé konfliktních stran ochotni nebo schopni ustoupit ze svých požadavků (Mikhelidze – Pirozzi 2008).

V případě přetrvávajícího konfliktu by role CSO měla spočívat ve snaze vytvářet otevřené a demokratické komunikační kanály, které by pomáhaly zmenšovat mezeru mezi společností a vedením státu. Význam občanské společnosti při vytváření otevřených a demokratických komunikačních kanálů ilustruje například Lederachova pyramida budování míru na obrázku č. 1.

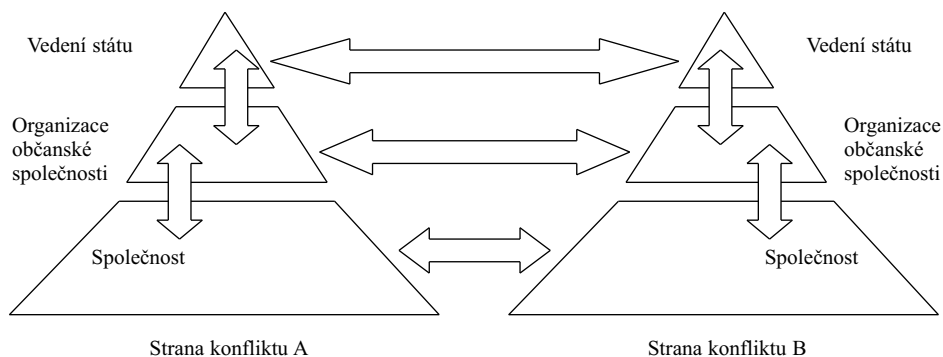
Obrázek č. 1
Lederachova pyramida budování míru

Zdroj: Lederach (1997: 39).

V tomto případě jde o neinstitucionalizované vazby uvnitř jedné společnosti. Pro transformaci konfliktu jsou však srovnatelně významné, ne-li ještě významnější, vztahy k těm na „druhé straně“. Právě z potřeby podporovat budování důvěry mezi jednotlivými stranami každého konfliktu se zrodil koncept *peacebuildingu*.¹⁰ Obrázek č. 2 ukazuje, že *peacebuilding* má jak vertikální, tak horizontální dimenzi.

Obrázek č. 2
Vzájemné vztahy konfliktních společností při budování míru

Zdroj: Lederach (1997: 39).

Budování míru při postkonfliktní rekonstrukci vyžaduje vlivnou občanskou společnost ve vertikálním směru a vhodně propojené neziskové organizace, jež jsou činné přes linii příměří. Pod tímto přístupem je *peacebuilding* vnímán jako dlouhodobý proces, který zahrnuje přímé nebo zprostředkované interakce mezi stranami konfliktu za účelem přípravy pozic k dojednání dohod na důležitá témata na politické úrovni (Darby – Mac Ginty 2000: 8).

Koncept *peacebuildingu* v sobě zahrnuje širokou škálu činností ve všech vrstvách společnosti (od subjektů s rozhodovací pravomocí až po *grassroots* úroveň). Na nejnižší úrovni se může jednat o výchovu k míru, programy obnovy a informovanost veřejnosti o ochraně lidských práv a demokratických hodnot. Na prostřední úrovni je snahou *peacebuildingu* podpora demokratické kultury, vzdělávání politických organizací, školení o transformaci konfliktu a pořádání usmiřovacích workshopů. Na nejvyšší úrovni mohou významné neziskové organizace pořádát setkání s členy parlamentu a doporučovat kroky vedoucí k implementaci *peacebuildingových* politik do národních strategických rámců.

Ropers (2002) shrnuje význam občanské společnosti při transformaci konfliktu do následujících aktivit: 1) vznik alternativních médií, jimiž může být veřejnost informována o konfliktu; 2) monitoring voleb a činnost spojená s demokratizací a rozvojem lidských práv; 3) práce s mládeží; 4) podpora reforem vzdělávacího sektoru a iniciativy za mírové vzdělávání; 5) vytvoření kultury míru: pobídky pro překonání kultury války prostřednictvím umění, hudby, filmů a kulturních akcí; 6) iniciativy vedoucí k mezináboženskému dialogu; 7) iniciativy pro demobilizaci, odzbrojení a reintegraci (DDR); 8) ochrana ohrožených osob a zajištění bezpečnosti pro menšinové skupiny nebo uprchlíky a zajištění jejich reintegrace. Podobné výčty aktivit CSO v transformaci konfliktu přinášejí i jiní autoři, například Mikhelidze a Pirozzi (2008: 6–15).

Hlavním úkolem budování míru je tedy dosáhnout pozitivního míru a stabilní sociální rovnováhy, v nichž nové spory nebudou eskalovat do podoby ozbrojených konfliktů. Ačkoliv je *peacebuilding* podporován nejčastěji zahraničními fondy, má-li být úspěšný, musí vyrůstat z místní společnosti. Mírová jednání jsou sice v převážné většině případů prováděna na úrovni politické, v *de facto* státech se však dosud nepodařilo dosáhnout hmatatelných výsledků při transformaci konfliktu. Pokud se tedy nedaří k trvalému míru dojít cestou shora, představuje zapojení místní občanské společnosti prostřednictvím *peacebuildingu* nejvýznamnější možnost aktivit přispívajících k transformaci konfliktu.

Tato teorie, ač přináší velmi dobrý analytický rámec, který budeme používat i my, však dle našeho názoru vyžaduje jisté doplnění, jehož patřičnost budeme demonstrovat na dvou následujících případových studiích. Diskurz řešení či transformace konfliktu totiž implicitně předpokládá, že NGO nebo obecně CSO se snaží k řešení či transformaci konfliktu aktivně přispět. Je jasné, že tím autoři chtějí vyloučit z analýzy ty CSO, které s transformací konfliktu nemají nic společného. Jaksi však pomíjejí to, že CSO mohou konflikt nejen pomáhat řešit, ale mohou jej i pomáhat rozněcovat. Takový přístup je ostatně v souladu s tím, jaký diskurz občanské společnosti převládá. Občanská společnost a její organizace nejsou racionálním aktérem *per se*, který má jasné artikulované zájmy a ušlechtilé cíle, ale je to soubor samosprávných institucí a iniciativ nejrůznějších zájmů (srovnej výše Salamonovu definici); a jako takové mohou vedle sebe existovat jak zájmy obecně považované za ušlechtilé (tj. v logice naší studie mírové, transformační), tak zájmy, které by obecně za ušlechtilé považovány nejspíše nebyly, přesto je však určitá populace za „ušlechtilé“ považovat může (například vyhnání nepřátelského obyvatelstva, dobytí určitého území apod.).¹¹

Na první pohled by tedy sice svádělo do naší analýzy zahrnout pouze ty CSO, které svými aktivitami vědomě, cíleně a veřejně napomáhají transformaci konfliktu, my však v logice tohoto výzkumu musíme do analýzy zahrnout i takové CSO, které konflikt transformovat nechťejí a nabízejí jiné řešení (třeba i silové), případně jsou spokojeny se *statem*

quo a konflikt jako takový považují za vyřešený. Nebudeme tedy diskurz ušlechtilé občanské společnosti sledovat zcela nekriticky.

NÁHORNÍ KARABACH

Případ konfliktu v Náhorním Karabachu¹² je specifický v tom, že občanská společnost hraje roli nejen při jeho transformaci, ale významně se podílela i na jeho eskalaci. Autonomní oblast v Ázerbájdžánské SSR (NKAO), obydlená převážně etnickými Armény, se s postupujícím procesem *glasnosti* v druhé polovině osmdesátých let 20. století stala předmětem nacionalistických sporů mezi Armény a Ázerbájdžánci, přičemž arménské strana se snažila o překreslení hranic a převod autonomní oblasti pod správu Arménské SSR. Tyto nacionalistické požadavky na arménské straně reprezentovaly, dnešní terminologií, zejména dvě CSO, suplující neexistující stranickou pluralitu. Šlo o karabašský *Krunk Komite* (Výbor Jeřáb)¹³ a jerevanský *Gharabagh Komite* (Výbor Karabach), jehož členové nakonec založili *Hajoc Hamazgajin Šaržum* (HHŠ, Arménské všenárodní hnutí), politickou stranu, která integrovala řadu menších neoficiálních organizací a v jejímž čele stanul budoucí arménský prezident Levon Ter-Petrosjan.

Během roku 1991 vyhlásily Arménie, Ázerbájdžán i NKAO (nyní již tedy Náhorní karabašská republika – NKR)¹⁴ nezávislost. Od ledna 1992 do května 1994 proběhla vlastní karabašská válka, v níž byly ázerbájdžánské jednotky z území NKAO vytlačeny a arménské a karabašské síly zabraly i okolní oblasti. Veškeré ázerbájdžánské obyvatelstvo z Náhorního Karabachu a okolí uprchlo, naopak samozvaná NKR se dodnes pokouší vyprázdněné oblasti dosídlit Armény z Karabachu, Arménské republiky i diaspory.

NKR je tak *de facto* státem značně závislým na Arménské republice, která jej sice *de iure* neuznává, ale v praxi s ním tvoří jednu mezinárodněpolitickou i ekonomickou jednotku. Ázerbájdžán chápe Náhorní Karabach jako území okupované Arménskou republikou, a s ní tak vede jednání o řešení konfliktu. Rozhovorů se účastní i zástupci mezinárodního společenství, avšak od roku 1994 nedošlo prakticky k žádnému posunu, ač se již nesčetněkrát objevily v médiích zaručené informace o tom, že je řešení konfliktu na dosah.

V každém případě ani arménská, ani ázerbájdžánská strana nevnímají občanskou společnost jako partnera, který by jim mohl pomoci konflikt vyřešit. Monopol k jednání drží prezidenti obou zemí. Pregnantně to vyjádřil ázerbájdžánský prezident İlham Alijev: „*Dočud s Arménií nepodepišeme mírovou smlouvu, není důvod ke spolupráci mezi našimi NGO a Armény. Až s Kočarjanem nalezneme řešení, bude určitě obsahovat kompromisy, s nimiž mnozí nebudou souhlasit. Poté nechme NGO, ať naše dva národy usmíří*“ (citováno podle Hasanov – Ishkanian 2005: 45). Tato situace má své výhody a nevýhody. Výhodou je to, že hlavními vyjednávači jsou prezidenti dvou mezinárodně uznávaných zemí, které mají své mezinárodní závazky, své spojence, obchodní i politické partnery, a může tak na ně být vyvíjen tlak. To se však zatím neukázalo jako rozhodující faktor, protože buď tento tlak nebyl dostatečně silný, nebo ze strany Ruska nebyl vyvíjen vůbec, protože mu *status quo* v podstatě vyhovoval. Nevýhodou tohoto modelu vyjednávání je naopak to, že nikdo nemluví s karabašskou občanskou společností, jejíž postoj bude pro přijetí jakéhokoliv mírového plánu klíčový. Pokud jej totiž nepřijme, lze očekávat, že dojde k obnovení násilí a pro každého arménskému prezidentu bude neřešitelným problémem vysvětlit arménskému publiku, proč „prodal“ Náhorní Karabach nepříteli.

Pro nás je podstatné následující: 1) Viděli jsme, že občanská společnost pomáhala karabašský konflikt rozdmýchat, ale ve chvíli, kdy se její zástupci stali politickou elitou, nebyli schopni jej vyřešit; 2) Konflikt není vyřešen v tom smyslu, že by výsledek války uznaly obě strany, ale nadále probíhají mezivládní mírová jednání pod patronací různých aktérů; 3) Náhorní Karabach jako takový není bezprostředním účastníkem těchto jednání. Protože se lze pouze dohadovat, nakolik je politická elita NKR závislá na politické elitě v Jerevanu (ale původem z NKR), není jasné, jak by se karabašská politická elita, natož

pak karabašská občanská společnost zachovaly v případě, že by se v Jerevanu a Baku dohodlo určité politické řešení sporu, které by zjevně znamenalo vzdání se „nezávislosti“ NKR. Karabašská politická elita má však z vývoje tohoto typu značné obavy (Rozhovor s vysokým představitelem NKR 2009). Karabašská občanská společnost je tak jedním z aktérů, s nímž je třeba komunikovat.

Jak je patrné z „Lederachovy pyramidy“, v ideálním případě mírových jednání jde o to, aby existovala komunikace jak mezi jednotlivými segmenty společnosti v rámci jednoho státu, tak mezi příslušnými segmenty dvou zneprátelených společností. V případě Náhorního Karabachu, který je hodnocen jako „částečně svobodná země“, je evidentní, že vertikální prostupnost pyramidy není z institucionálního hlediska velká; na druhou stranu populace NKR činí cca 160 tisíc osob, což je počet, při němž se politické elity s významnými osobnostmi občanské společnosti vzájemně znají, a to případný společenský dialog usnadňuje. Potíž je v tom, že podobně vertikálně neprostupné jsou i společnosti arménská a ázerbájdžánská a při případných jednáních CSO příslušných k jednotlivým státním útvarům chybí vazba na politické struktury, které by na výsledcích jednání CSO mohly stavět. V Arménské republice navíc takřka neexistují jakékoliv CSO, které by se vážně zabývaly transformací karabašského konfliktu – a to z velmi prostého důvodu: považují jej za vyřešený. Proto ázerbájdžánské CSO mají problém najít na arménské straně partnera. Ázerbájdžánské CSO, které se v oblasti transformace karabašského konfliktu pohybují, pak můžeme rozdělit v podstatě do dvou typů: Buď jde o organizace, které podporují silové řešení konfliktu (včetně různých GONGO), nebo o organizace, které sice upřednostňují dialog s arménskou, či dokonce karabašskou stranou, jsou ale zároveň součástí politické opozice a mají dost problémů s uhájením vlastní existence (Kopeček 2007b).

Další problém spočívá v tom, že z hlediska transformace konfliktu není jasné, které dvě občanské společnosti by spolu měly primárně komunikovat – zda arménská a ázerbájdžánská, nebo karabašská a ázerbájdžánská. Ideální by bylo samozřejmě obojí, nicméně v logice našeho výzkumu, kdy se zaměřujeme na občanské společnosti v *de facto* státech, nám jde zejména o komunikaci mezi karabašskou a ázerbájdžánskou společností. Navíc v případě politického řešení konfliktu to budou tyto dvě občanské společnosti, které budou muset najít určitý *modus vivendi*.

V rámci komunikace občanských společností přes frontovou linii můžeme pozorovat tři základní formy. Tou první jsou aktivity INGO, které realizují několik projektů, spojujících arménské a ázerbájdžánské NGO, případně „pouze“ arménské a ázerbájdžánské kanceláře těchto INGO. Klasickým případem je *Helisnki Citizens' Assembly* (HCA), které již v roce 1991 uspořádalo takzvanou *Peace Caravan*, při níž se na arménsko-ázerbájdžánské hranici setkali představitelé arménské a ázerbájdžánské občanské společnosti (Hasanov – Ishkanian 2005: 46). K pozdějším aktivitám HCA patří například program *Transcaucasian Dialogue*, v němž spolupracují kanceláře HCA v arménském Vanadzoru a azerském Kazachu na projektu *Krasnyj Most* (setkávání zástupců nevládních organizací a samosprávy) nebo řešení problematiky zmizelých vojáků. Dalším příkladem jsou aktivity *International Alert*, zejména Arménsko-ázerbájdžánské veřejné mírové fórum, které umožňuje diskusi mírových aktivistů, nezávislých expertů a žurnalistů z obou zemí. Zmínit lze i *Consortium Initiative*, společnou aktivitu čtyř mezinárodních nevládních organizací (*Catholic Relief Services, Conciliation Resources, International Alert* a *London Information Network on Conflicts and State-building*), zaměřenou na vedení politického a občanského dialogu, do nějž jsou zapojeni lidé z Arménie, Ázerbájdžánu i Náhorního Karabachu (Hasanov – Ishkanian 2005; International Alert 2009).

Podobný způsob dialogu mezi Armény a Ázerbájdžánci funguje i v rámci širších platforem než těch, jež se zaměřují čistě na řešení karabašského konfliktu. Sem lze zařadit například *The Caucasus Forum*, založené z popudu *International Alert* takzvanou Elbruskou deklarací v roce 1998. Toto fórum podporuje zejména rozvoj kavkazských NGO, přičemž zvláštní pozornost věnuje právě prevenci a transformaci konfliktů. Mezi realizované

aktivity patří mj. setkání bývalých bojovníků znesvářených stran z karabašské, abcházské i jihoosetské války (International Alert 2011). Podobným případem jsou i aktivity v rámci evropských programů, například *All Different – All Equal*. Jeden z autorů této studie se účastnil semináře v rámci tohoto programu v roce 2006 v gruzínském Batumi. Seminář byl zaměřen zejména na práci s menšinami a určen pro mladé pracovníky či dobrovolníky kavkazských a evropských NGO. Místo karabašského konfliktu, který jinak diskutujeme mezi Armény a Ázerbájdžánci dominuje, se diskutovalo o tématech, jako jsou například finanční problémy NGO, vztahy NGO a státních institucí apod., u nichž bylo možné dospět k nějakému výsledku (například jak zůstat v kontaktu, jak vylepšit vnitřní strukturu NGO, jak uspořádat školení, semináře apod.). Takovýto uvážlivý přístup zástupců obou občanských společností je určitým příslibem (ač jej není možno automaticky přenášet na celou občanskou společnost), protože komunikaci o jiných tématech, než je sám konflikt, lze nastolit vzájemnou důvěru, která je nutná pro smysluplný dialog o karabašském konfliktu. Podobné aktivity jako zmiňovaný seminář nabízejí určitý formát, jak takovou komunikaci umožnit. Jak však vidíme, tyto aktivity pomíjejí, až na výjimky, karabašskou občanskou společnost a řeší spíše arménsko-ázerbájdžánský občanský dialog. Existují však i iniciativy mezi karabašskou a ázerbájdžánskou občanskou společností, jejichž část měli autoři tohoto textu možnost sledovat přímo v terénu.

V Náhorním Karabachu mělo podle Gusepa (2004) v roce 2004 působit 85 nevládních organizací, což je počet, který za odpovídající vesměs považovali i interviewovaní představitelé karabašské občanské společnosti v roce 2009. Jen část z tohoto počtu však reálně funguje a z těch fungujících se jen minimum organizací aktivně angažuje v transformaci konfliktu. Jednou z výjimek a průkopníkem v komunikaci s ázerbájdžánskou stranou je NGO *Helsinki Initiative-92 (HI-92)*. V letech 1994 a 1995 se HI-92 podařilo přivést zástupce ázerbájdžánských NGO do Stepanakertu (Mikhelidze – Pirozzi 2008: 36), a v roce 2001 se naopak 11 členů HI-92 vydalo na návštěvu sesterské bakuské organizace *Human Rights Center of Azerbaijan (HRCA)*. Návštěvu ovšem provázely protesty radikální části ázerbájdžánské občanské společnosti a neuskutečnilo se ani setkání s ázerbájdžánskými opozičními politiky (CACI Analyst 2001). V roce 2003 zavítali ázerbájdžánští lidskoprávní aktivisté na workshop do Náhorního Karabachu, avšak po návratu do Baku je čekali rozlčení příznivci vojenského řešení karabašského konfliktu (AI 2003). Podle slov vedoucího představitele HI-92 jeho organizace s HRCA stále, i když zřídka, komunikuje v rámci peacebuildingového projektu *Seeds of Peace*. Problém přitom vidí spíše na ázerbájdžánské straně, ovšem ne kvůli nezájmu, ale kvůli omezování činnosti HRCA z pozic ázerbájdžánské vlády. V poslední době se tak HI-92 zaměřuje spíše na transformaci pohledu karabašských Arménů na Ázerbájdžánce, a to takovými akcemi, jako jsou například dny ázerbájdžánské kuchyně (vedené údajně jediným Ázerbájdžáncem žijícím ve Stepanakertu) nebo kurzy ázerbájdžánštiny a turečtiny. Znalost těchto jazyků se bude podle HI-92 hodit tehdy, až bude konflikt vyřešen a do Náhorního Karabachu se vrátí ázerbájdžánští uprchlíci.¹⁵ Dále se HI-92 snaží o zvýšení vertikální komunikace v rámci Lederachovy pyramidy pravidelnými diskusními kluby, na něž jsou zváni zástupci jak CSO, tak karabašských politických stran (Rozhovor s členem Helsinki Initiative-92 2009).

Smutným zjištěním ohledně stavu komunikace mezi karabašskou a ázerbájdžánskou stranou je vyjádření vedoucího jedné z organizací sdružující uprchlíky v NKR. Žádné kontakty s ázerbájdžánskou stranou neexistují, organizace řeší především situaci svých členů a uprchlíků v Karabachu obecně. Solidarita mezi arménskými uprchlíky z Ázerbájdžánu a ázerbájdžánskými uprchlíky z Karabachu podle všeho neexistuje, a pokud ano, jde o ryze osobní bázi (Rozhovor s členem organizace sdružující uprchlíky v Náhorním Karabachu 2009).

Kontakty na ázerbájdžánské straně však disponuje *Conflict Transformation and Peace-building Resource Centre Stepanakert*, jež se od doby, kdy se HI-92 zaměřuje zejména dovnitř Karabachu, stalo asi nejvýznamnější karabašskou NGO, která se podílí na komunikaci

přes linii průměří. Od roku 2010 se účastní spolu s *Civil Society Institute* v Jerevanu a *Society of Humanitarian Researches* v Baku projektu *Let's PeaceJam*, podporovaného i britskou vládou, který se snaží pomocí videokonferencí umožnit zejména arménské, ázerbájdžánské a karabašské mládeži diskutovat o politických, kulturních a sociálních problémech (CSI 2011; Lonsdale 2011). Projekt zatím probíhá jeden rok, takže na detailnější hodnocení si budeme muset ještě počkat, i když už nyní lze říci, že jde o nejkoncepčnější diskusní platformu v oblasti transformace karabašského konfliktu, zahrnující přitom i karabašské Armény. Vedle ní totiž stojí jen tři nepříliš úspěšné výlety a velmi omezená komunikace mezi dvěma NGO, kde spíše než o koncepční aktivitu můžeme hovořit o osobním nadšení hrstky liberálních intelektuálů.

Vedle NGO, které se více či méně zaměřují na transformaci konfliktu či záležitosti s konfliktem bezprostředně související, například na problematika uprchlíků, funguje v Náhorním Karabachu několik NGO, které se zaměřují na zlepšení komunikace mezi jednotlivými vrstvami Lederachovy pyramidy. Vedle HI-92, která sem přesunula část své agendy, jde například o stěpanakertský *Press Club*, případně mládežnickou organizaci *Youth Democracy*. Podobnou roli zastávají i nezávislá média, kterých je však poskrovnu. Nejčtenější deník *Azat Arcach* je zřetelně provládně orientovaný a autocenzura je v něm běžná (Mikhelidze – Pirozzi 2008: 36). Jako nezávislé lze charakterizovat listy *Demo*, *Čto dělat* a *Martik*, které však mají omezený okruh čtenářů (Chauffour 2004; Mikhelidze – Pirozzi 2008: 36–37). Internetový deník *KarabakhOpen.com*, který začal vycházet v roce 2006, po několika letech ukončil činnost. Nicméně vzhledem k tomu, že přístup k internetu má v Náhorním Karabachu pouze omezený počet osob, jsou podstatnými médii rádia a televize. Ani tady však neexistuje významný nezávislý zdroj informací, snad s jedinou výjimkou soukromé stanice *Radio Haj*, která uvolnila část svého vysílacího času pro *Rádio Svobodná Evropa* (Grigorjan 2010). Spíše kuriozitou je pak rádio *Hlas spravedlnosti*, založené arménskými uprchlíky z Ázerbájdžánu, které vysílá v ázerbájdžánštině do Ázerbájdžánu s cílem představit arménský pohled na karabašský konflikt. Jeho dopad je však minimální (Musayelyan 2009).

Ropers zmiňuje akademickou sféru, případně *think-tanky* jako jeden z typů CSO působících v oblasti transformace konfliktu. Nic takového jako *think-tank* v Náhorním Karabachu sice neexistuje, nicméně ve Stěpanakertu sídlí hned několik univerzit, respektive jejich poboček. Zkušenost autorů z jejich návštěv však nesvědčí o tom, že by poskytovaly prostředí pro dialog s ázerbájdžánskou stranou, či aspoň pro kritickou analýzu karabašského konfliktu. V debatě se studenty a učiteli stěpanakertské pobočky soukromé *Univerzity Mesropa Maštoce* vyplynulo, že karabašský konflikt je vyřešen, NKR se nikdy nevzdá ani kousku takzvaných okupovaných území a nezávislost je jediným možným řešením. Návrat ázerbájdžánských uprchlíků byl zcela vyloučen – jako nemožný a nežádoucí.

Z dalších segmentů občanské společnosti, které Ropers zmiňuje jako důležité pro transformaci konfliktu, lze snad zmínit ještě kulturní organizace. Jejich vliv je sice velmi nepřímý, přece však umožňují sebevyjádření jedince, při kulturních akcích vytvářejí určitý veřejný prostor a v rámci mezinárodních projektů přinášejí do uzavřené karabašské společnosti nové podněty. Příkladem úspěšného fungování kulturně orientované NGO je pobočka *Naregatsi Art Institute (NAI)* v městě Šuši, původně obývaném převážně Ázerbájdžánci. Šuši bylo těžce poškozeno boji a dodnes se z jejich následků nevzpamatovalo. Z prostředků NAI i jiných arménských nadací (například *Jinishian Memorial Foundation*) opravila pobočka v Šuši jednu z historických budov ve městě, která se tak stala jedním z center kulturního života celého Náhorního Karabachu. Zaměřuje se však především na mládež a určitým vyšším cílem je vrátit Šuši alespoň částečně její punc kulturního města, historického centra Karabašského chanátu (Rozhovor s pracovníci NAI 2009). Problém jinak chvályhodných aktivit NAI spočívá v tom, že v nich není příliš místa pro ázerbájdžánskou historii města. Šuši považují za „svou“ jak Armény, tak Ázerbájdžánci a pro druhé jmenované je její osud jednou z nejdůležitějších otázek, které musí být při řešení

karabašského konfliktu vyřešeny. Ve městě jsou dvě mešity a další budovy důležité pro ázerbájdžánské kulturní dějiny, povětšinou ale v nepříliš udržovaném stavu nebo přímo v ruinách; zatímco arménská strana se chlubí, že o zbytky ázerbájdžánských památek pečuje (což do určité míry platí zejména o náboženských památkách), ázerbájdžánská používá Šuši jako jeden ze symbolů arménského „barbarství“. NAI, podobně jako většina karabašské společnosti, ázerbájdžánské dějiny Náhorního Karabachu bagatelizuje. Pro naše účely tak lze NAI charakterizovat tak, že sice vytváří veřejný prostor a vrací život do místa těžce postiženého válkou, avšak mimoděk transformaci konfliktu spíše brání.

ABCHÁZIE

Abcházie je malá republika ve východním Černomoří,¹⁶ v níž se spory mezi Abcházou a Gruzíny rozhořely počátkem devadesátých let v ozbrojený konflikt. Jeho výsledkem bylo 15 000 mrtvých, pokles populace z původních 525 000 na dnešních asi 215 000 obyvatel,¹⁷ více než 300 000 uprchlíků a zcela zničená infrastruktura. Abcházové získali kontrolu nad takřka celým územím historické Abcházie, vyhlásili svrchovanost a nezávislost na Gruzii. V oficiální rovině byla válka ukončena dohodami o příměří z dubna 1994, ovšem dodnes nebyly vyřešeny dvě klíčové otázky, bez nichž nemůže nastat trvalý mír. Tou první je politický status Abcházie, druhou zůstávají podmínky pro návrat uprchlíků. S politickou nestabilitou souvisí do značné míry i zranitelnost ekonomiky. Kvůli odlivu populace, uzavřeným hranicím a embargu nastal reálný propad HDP a personální nezájistnost v nejdůležitějších sektorech ekonomiky (zemědělství a turistický ruch). Dá se tak říci, že dodnes přetrvává ve sféře etnické, politické i ekonomické mezi oběma národy hmatatelné napětí, a přestože umlkly zbraně, konflikt pokračuje. Pro takový druh konfliktu se vžil název *zamrzlý konflikt (frozen conflict)*.¹⁸

Ani po sedmácti letech od podepsání dohod o příměří nenastal politický smír, který by Abcházii zaručoval možnost hospodářského a sociálního rozvoje. Nedaří-li se k trvalému míru dojít shora a existují-li silné překážky pro rozvoj pomocí externích faktorů, jako jsou přímé zahraniční investice, mezinárodní obchod, rozvojová spolupráce či remitence, zůstává významnou možností pro rozvoj snaha o transformaci konfliktu prostřednictvím širokého zapojení místní občanské společnosti na základě aktivit podporujících budování míru. Smyslem budování míru je především zabránit novému ozbrojenému konfliktu, který by znovu zbrzdil rozvoj. To se děje prostřednictvím převážně měkkých projektů s cílem budovat a podporovat občanskou společnost. A protože bez politického smíru je transformace konfliktu na úrovni *track one diplomacy* ve slepé uličce, potenciál pro transformaci konfliktu lze spatřovat právě v budování občanské společnosti, která by měla usilovat o demokratizaci a vznik mostů k usmíření s druhou stranou konfliktu prostřednictvím peacebuildingových projektů.

Občanská společnost v Abcházii prošla zajímavým vývojem, který by bylo možné rozdělit na tři základní etapy: 1) období formování občanské společnosti (1991–1997); 2) období zapojení do politického dialogu (1998–2005); 3) období koncentrace na domácí témata (od roku 2006).

V době rozpadu SSSR vznikala ve všech svazových republikách hnutí k prosazování národních práv. Zatímco jinde byla taková hnutí zaměřena převážně protirusky, v Abcházii se Lidové fórum *Aidgylara* profilevalo proti Gruzii. Mnozí z dnešních významných občanských aktivistů začínali svou kariéru v abcházském veřejném prostoru právě v *Aidgylara*. Z toho pramení jak silný kredit důvěryhodnosti, který po válce získali občanští aktivisté, tak dnešní problém, že vedle politických představitelů je v Abcházii velmi protigruzinsky zaměřený i neziskový sektor.

V průběhu války a v následujících letech se abcházské CSO zabývaly převážně humanitárními aktivitami, z nichž nejčastější byla poválečná psychosociální stabilizace a pomoc rodinám obětí, ženám, sirotkům a invalidům. Občanská společnost v Abcházii nevznikla externím tlakem dárcovské komunity jako v mnoha jiných postsovětských republikách,

ale objevila se přirozeně jako odpověď na válečné a poválečné humanitární potřeby. Toto bylo a dodnes zůstává zdrojem síly, vnitřní udržitelnosti a společenské podpory organizací občanské společnosti v Abcházii.

V otázce politického dialogu s Gruzii se občanská společnost začala angažovat až od roku 1998, kdy začal takzvaný *Schlaininský proces*. Jméno je odvozeno od rakouského města Schlaining, kde se začali setkávat zástupci abcházské a gruzínské občanské společnosti. Setkání byla zaměřena na hledání možných způsobů a cest pro transformaci konfliktu. V letech 1998 až 2004 došlo k více než dvaceti setkáním zástupců gruzínských a abcházských občanské společnosti. Z počátku byl jejich organizátorem *Berghof Research Centre for Constructive Conflict Management*, později *Conciliation Resources*. Řadu setkání zorganizovala také Paula Garbová z *University of California Irvine* ve spolupráci s *Heinrich Böll Stiftung* a *Conciliation Resources*. Mnoho jednání vyústilo ve společné písemné zprávy k možnostem řešení různých sporných bodů konfliktu a postupně se vytvářela síť spolupracujících představitelů neziskového sektoru, kteří se pravidelně setkávali a budovali vzájemnou důvěru a porozumění.

Jeden z organizátorů těchto setkání Oliver Wolleh tvrdí, že v případě Abcházie sehrával v tomto období občanský sektor důležitější roli při debatách o transformaci konfliktu než v Gruzii (Wolleh 2006: 54). Kvůli vysoké míře averze vůči Gruzínům uvnitř abcházské společnosti byla už sama účast na setkáních s Gruzíny považována za dosti kontroverzní. Abcházské nevládní organizace musely ospravedlňovat svou účast v rámci dialogu s Gruzii argumentem, že seznamují gruzínskou společnost s abcházskými názory. V mnoha ohledech se tak nevládní organizace chovaly jako vyslanci informující svět o názoru abcházské vlády na konflikt (Rozhovor s nezávislým abcházským novinářem 2009).

Situace se výrazně změnila okolo roku 2006, kdy se mírový proces na oficiální úrovni zadrhl. Abcházští představitelé to přičítají rostoucímu tlaku na obnovení teritoriální integrity ze strany gruzínského režimu, kdy Saakašviliho vláda chtěla rychlé výsledky, a ne setkání, na nichž se pouze mluví (Rozhovor s akademickou pracovnící Suchumské univerzity 2009). Tento názor nevychází jen od abcházské strany, ale potvrzuje jej i představitel gruzínských občanské společnosti Paata Zakareišvili: „*Naše vláda chce všechno najednou: přistoupení k NATO, dobré vztahy s Ruskem a reintegraci Abcházie a Jižní Osetie. Chybějící trpělivost pro dialog však vedla naopak ke zvýšení vzájemné nedůvěry mezi Gruzii a Abchází*“ (citováno podle Popescu 2010: 9).

Od této doby se nevládní organizace v Abcházii stále více zaměřují na místní politická a společenská témata. To bylo usnadněno také tím, že od roku 2005, kdy na post prezidenta Abcházie nastoupil Sergej Bagapš, začalo docházet k postupné demokratizaci. To se odrazilo i v přístupu vlády, která se začala stavět mnohem přívětivěji k budování občanské společnosti a politického pluralismu než vlády předchozí. V oblasti spolupráce na peacebuildingových aktivitách s gruzínskou stranou však situace uvízla na mrtvém bodě. Od roku 2006 nebyl podpořen z domácích zdrojů jediný projekt, který by vedl ke spolupráci abcházských a gruzínských neziskových organizací (Rozhovor s členkou Centre for Humanitarian Programmes 2009). Vládní prioritou v oblasti podpory CSO jsou činnosti směřující k integraci tělesně či duševně postižených do společnosti a rozvíjení aktivit pro mládež. Tento trend, kdy se nevládní organizace stále více zajímají o domácí témata, se ještě zvýraznil po válce v srpnu 2008, která vedla k ruskému uznání nezávislosti Abcházie.

Z osobních výpovědí několika představitelů CSO vyplynulo, že od té doby takřka neexistují reálné snahy o spolupráci s gruzínskými organizacemi ani u samotných představitelů občanské společnosti. V rozhovoru na toto téma poslanec abcházského parlamentu řekl: „*Z pohledu mnoha Abcházů byl konflikt vyřešen. V kontextu bezpečnostních záruk garantovaných Ruskem už pominulo nebezpečí gruzínské agrese. A protože i ti nejmírnější Gruzíni nesouhlasí s nezávislostí Abcházie, nemá smysl věnovat čas a energii společným seminářům o řešení konfliktu, které k ničemu nevedou. Proto se úsilí abcházské*

občanské společnosti upíná momentálně k domácím tématům, jako jsou správní reforma, mediální zákon, reforma soudnictví a ochrana vlastnických práv. Ty jsou totiž důležité při budování demokratického státu založeného na úctě k lidským právům“ (Rozhovor s poslancem abcházského parlamentu 2009).

Mezinárodní organizace věnující se v tomto regionu transformaci konfliktu, jako jsou *International Alert*, *Berghof Centre for Constructive Conflict Management* nebo *Conciliation Resources*, se snaží financovat pouze projekty, na nichž spolupracují abcházské CSO s gruzínskými. V současné době mají tyto organizace velký problém nalézt partnery na abcházské straně ochotné spolupracovat s gruzínskou stranou na tématech souvisejících s transformací konfliktu. Podstatným problémem při možné spolupráci je také proměnlivá prostupnost abcházsko-gruzínské hranice na řece Inguri. Zatímco v letech 2008 a 2009 byla hranice prostupná velmi špatně, v druhé půlce roku 2010 a v roce 2011 je její prostupnost podle místních obyvatel výrazně větší.¹⁹ Výsledkem je, že se setkání zástupců neziskového sektoru odehrávala více v zahraničí než na domácí půdě a v posledních třech letech tato setkání takřka úplně vymizela.

Nejstarší, nejpočetnější a pravděpodobně i nejvýznamnější abcházskou neziskovou organizací pracující v oblasti transformace konfliktu, *peacebuildingu* a humanitární pomoci je *Centre for Humanitarian Programmes (CHP)*. Propagační materiály této organizace kladou důraz na projekty budování kapacit pro transformaci konfliktu. V současnosti svou pozornost CHP více a více přenáší na podporu demokracie a lidských práv v Abcházii. Z této oblasti může být zmíněna organizace seminářů pro studenty a zástupce neziskového sektoru na podporu demokracie. Tyto semináře probíhají ve spolupráci s novináři ze *Sukhum Media Club*. Z dalších aktivit CHP jsou významnými počiny vytvoření audiovizuálního archivu o konfliktu v Abcházii, organizování několika kempů pro mládež s výukou multikulturní komunikace či školicího semináře o transformaci konfliktu prostřednictvím občanské společnosti (Rozhovor s členkou *Centre for Humanitarian Programmes* 2009). Tím, že se CHP věnuje monitoringu voleb a činnosti spojené s demokratizací a rozvojem lidských práv, naplňuje tato nezisková organizace v souladu s Ropersem roli občanské společnosti při transformaci konfliktu. Podle Lederachova pojetí však lze konstatovat, že tato organizace v posledních letech zcela rezignovala na snahu o budování horizontálních vazeb potřebných pro *peacebuilding*.

Pokud zůstaneme u významu občanské společnosti pro transformaci konfliktu dle Roperse, je při vytváření kultury míru důležitý vznik alternativních médií, jimiž může být veřejnost informována o konfliktu. V Abcházii sice existují nezávislá média, jako *Čegemskaja Pravda*, *Graždanske Obščestvo* nebo *Studio Re*, ale jejich pozitivní vliv na možnost řešení konfliktu je velmi malý. Dle novináře listu *Čegemskaja Pravda* sleduje gruzínská média minimum abcházských novinářů. Spolupráce mezi novináři z Abcházie a Gruzie je velmi malá a i to minimum, které existuje, nebývá v Abcházii publikováno z obavy ze společenského odsouzení. Spolupráce s Gruzíny totiž v převládajícím společenském diskurzu ještě stále nese punc zrady. V abcházských médiích je Gruzie líčena jako agresivní režim, snažící se rozpoutat válku a dosáhnout sjednocení silou. Proto se v médiích téměř neobjevují články obhajující potřebu usmiřovacích iniciativ s gruzínskou stranou. V gruzínských médiích převládá diskurz, který označuje Abcházii za zločinný režim sloužící k naplňování ruských geopolitických zájmů. Tento stereotyp se stal poměrně zažitým, a média tak spíše prohlubují psychologickou propast mezi Abcházy a Gruzíny, než aby ji zmenšovala (Rozhovor s novinářem listu *Čegemskaja Pravda* 2009).

Snad ještě problematičtější je dialog prostřednictvím církve. Co se týče vztahů mezi křesťany a muslimy, bývá náboženská odlišnost Abcházů a Gruzínů poměrně často zveličována.²⁰ V kontextu gruzínsko-abcházského konfliktu je významnější soustředit se na dialog křesťanský. Po válce se abcházská církev jednostranně oddělila od gruzínské. Dialog a společné aktivity po válce zcela ustaly. Pokud by abcházská církev spolupracovala s gruzínskou, demonstrovala by, že Abcházie je stále součástí Gruzie. Spory gradovaly

v roce 2009. V dubnu 2009 musel Abcházii opustit poslední gruzínský kněz a ani gruzínský patriarcha Ilja II., jenž opakovaně žádal o možnost návštěvy Abcházie, povolení k vstupu nezískal. V září 2009 požádal Vissarion Aplia, nejvyšší představený Suchumsko-abcházské eparchie, Moskvu a Tbilisi o schválení autokefality abcházské ortodoxní církve. Tbiliský patriarcha Ilja II. ani moskevský katolikos Kirill žádost neschválili, přesto došlo k jednostrannému vyhlášení autokefality abcházské ortodoxní církve. Nový abcházský prezident Alexandr Ankvab²¹ prohlásil, že silně podporuje autokefality abcházské ortodoxní církve a žádné jiné řešení nebude podporovat (von Twickel 2011). Je tedy zřejmé, že v případě Abcházie není církev prostředníkem při usmíření a obnově důvěry mezi stranami konfliktu.

Dalším problémem občanské společnosti v Abcházii je síla ruského vlivu a s ním vznikajících nových neziskových organizací. Takové organizace nazývají Abcházové *vládou podporované nevládní organizace (praviteľstvom organizovannyje nepraviteľstvennyje organizacije)*, což odpovídá námi definovanému typu GONGO. Tyto organizace často sledují zájmy ruské zahraniční politiky. Nikdy nekritizují Rusko, zatímco nevládní organizace financované Evropskou unií kritizují unii často (Popescu 2010: 16). V každém případě vzhledem k vzrůstajícímu ruskému vlivu v oblasti vojenské, politické, hospodářské i kulturní je zřejmé, že bude narůstat i význam Ruska při formování občanské společnosti. To lze provést přímo prostřednictvím podpory organizací sponzorovaných Ruskem, ale také utvářením prostředí, v němž občanská společnost působí. Vzhledem k tomu, že ruská televize v Abcházii zcela dominantně ovlivňuje veřejné mínění, vytváří protizápadní propaganda situaci, kdy jsou prozápadně orientované nevládní organizace značným počtem osob pokládány za nedůvěryhodné. Abcházie se nemůže stát oázou demokracie a občanské společnosti v západním měřítku, když je tak silně integrována s Ruskem. Proto existuje reálná hrozba, že by se Abcházie mohla Rusku brzy podobat i v oblasti lidských práv a demokracie (Popescu 2010: 17).

* * *

Jak bylo vidět ze dvou analyzovaných případů, občanská společnost sice v *de facto státech* na Jižním Kavkaze existuje a zapojuje se do aktivit spojených s transformací obou konfliktů, nicméně její vliv lze na základě našeho výzkumu hodnotit jako omezený, přičemž některé organizace se chovají vyloženě antitransformačně. Na tento jev jsme poukazovali v teoretické části a domníváme se, že dvě případové studie ukázaly, že v *de facto státech* je třeba si všimnout i těch CSO, které z pohledu teorie transformace konfliktu působí protisměrně, a že je tento proces nutno chápat jako obousměrný.

S postupem času, kdy se jednotlivé *de facto státy* poměrně stabilizovaly a kdy jejich obyvatelstvo začalo chápat konflikt jako vyřešený, ustaly již tak omezené aktivity CSO v oblasti transformace konfliktu přes linii příměří. Jistou výjimkou je *Let's PeaceJam* v případě Náhorního Karabachu, ten je však součástí širšího arménsko-ázerbájdžánského dialogu a není přímým produktem karabašské občanské společnosti, byť i ta se jej účastní. Jde vlastně o obdobu Schlainingského procesu v případě abcházském, která však překonává problémy spojené s existencí *de facto států* svým virtuálním charakterem.

Je patrné, že v případě *de facto států* musí CSO hledat jakési „třetí prostory“, kde může docházet ke skutečně transformačním aktivitám. Izolovanost *de facto států*, o níž jsme se zmiňovali, a obtížná prostupnost či úplné uzavření hranic s mateřskou zemí vedly k tomu, že se Schlainingský proces odehrával na neutrální půdě, zatímco *Let's Peace Jam* se usídlil ve virtuálním prostoru. Připojení k internetu je sice v *de facto státech* složitější, nicméně do budoucna je třeba vidět právě v této sféře značné možnosti, které může využít zejména mladá generace.

V posledních letech se také mezi *de facto státy* objevila nová strategie, která bývá různými autory nazývána jako *democratisation-for-recognition strategy* (například Hoch –

Baar – Kopeček 2010). Jde o to, že *de facto* státy bývají přesvědčeny o tom, že když se budou snažit o demokratizaci, získají v očích mezinárodního společenství a zejména západního světa potřebnou legitimitu, která povede k jejich mezinárodnímu uznání. Tato strategie se zjevně odráží i v činnostech místních CSO, jak jsme je ostatně v obou případových studiích zachytili a jak nám bylo představiteli CSO několikrát sděleno (Rozhovor s členem HI-92 2009 či Rozhovor s představitelkou CHP). Ty se začínají stále více zaměřovat dovnitř *de facto* státu a způsobují, že občanská společnost přestává být jen formálně existující strukturou, ale je schopna být skutečně autonomním prostorem, vytvářejícím sociální kapitál a umožňujícím svobodnou komunikaci. To je bezesporu další signál, že se demokratizační proces v *de facto* státech Jižního Kavkazu prohlubuje. Takto jsou CSO Abcházie i Náhorního Karabachu sice schopny výhledově naplňovat vertikální dimenzi budování míru, ale ukazují se jako zcela nedostatečné pro horizontální potřeby budování míru. Tím je možnost pozitivního dopadu aktivit občanské společnosti na transformaci konfliktu značně limitována. To ovšem neznamená, že zapojení občanské společnosti do transformace konfliktů na Jižním Kavkaze nemá smysl, spíše to vypovídá o tom, že v případě Abcházie i Náhorního Karabachu mohou v současné době aktivity občanské společnosti pouze doplňovat, nikoli nahrazovat správně navržené politické strategie k postupné transformaci konfliktu.

Z obecnějšího hlediska role občanské společnosti v *de facto* státech v transformaci konfliktu lze na základě dvou studovaných případů vyslovit hypotézu, že čím delší čas uplynul od ukončení bojů a čím déle je realita *de facto* státu stabilizována a brána jako „normální“, tím méně se CSO zapojují do transformace konfliktu jednoznačně pozitivním způsobem. Buď se obracejí dovnitř *de facto* státu a zaměřují se na podporu demokratizace, nebo vytváření veřejného prostoru, což lze v rámci Lederachovy pyramidy vidět jako pozitivní krok, případně se výslovně vyjadřují proti možné dohodě s „nepřítelem“, čímž v procesu transformace konfliktu vlastně působí protisměrně.

¹ Tento požadavek eliminuje konflikt v gruzínské autonomní republice Adžárii, který nikdy nesměřoval k separaci, stejně jako gruzínskou občanskou válku (i když se z valné části bojovalo v etnicky odlišné Megrelii, ani tady nebyla cílem megrelská nezávislost). Rovněž vyhlášení Republiky Tályš-Mughan Ālākramem Hümbätovem v roce 1993 lze chápat jako součást bojů o moc v rámci Ázerbájdžánu, a nikoliv jako reálný pokus o tályšskou separaci. Etnická hnutí gruzínských Arménů v regionu Sameche-Džavachetie, gruzínských Azerů v regionu Kvemo Kartli a ani ázerbájdžánských Lezgů na severovýchodě země rovněž nelze považovat za konflikty, které by dosáhly stupně destrukce; nedošlo tak k separaci a navíc s výjimkou určitých proudů v rámci lezgijského hnutí nebyla ani nezávislost požadována. Údolí Pankisi, obývané Kisty (gruzínskými Čečeny), které se v letech 1999 až 2003 dostalo mimo kontrolu gruzínské vlády, také nepovažujeme za situaci, která by odpovídala našim kritériím. Ač nakonec zasáhly gruzínské jednotky proti „bojevikům“, kteří si z údolí Pankisi udělali efektivní základnu svých operací na území ruského Čečenska, nebyla nikdy deklarována snaha o nezávislost miniaturní oblasti a i během několika let takzvané pankiské krize údolí připomínalo spíše území bez státní kontroly než *de facto* stát.

² Nevládní organizace *Freedom House* každoročně v databázi *Freedom in the World* zveřejňuje hodnocení jednotlivých států světa z hlediska politických a občanských svobod. Každá země tedy obdrží dvě známky na stupnici od 1 do 7, přičemž nejlepší možná známka je 1. Státy jsou dále členěny do skupin „svobodné“ (*free*), „částečně svobodné“ (*partly free*) a „nesvobodné“ (*not free*). *Freedom in the World* přitom sleduje i takzvaná *teritoria*, tj. území, která nepatří mezi mezinárodně uznávané státy, nicméně z různých důvodů je vhodné je pro potřeby databáze vést odděleně od států, k němuž *de iure* či *de facto* patří. Jde například o Hongkong, Severní Kypr, Kašmír, Gazu, Tibet apod. Sledovány jsou i Náhorní Karabach (od roku 1993), Abcházie (od roku 1997) a Jižní Osetie (od roku 2008).

³ Termín *gatekeeper* (česky strážce brány či dveřník) je v politické vědě znám spíše z prostředí systémové teorie, nicméně v oblasti kvalitativního výzkumu a získávání dat pomocí rozhovorů má poněkud jiný význam. *Gatekeeperem* je nazývána interviewovaná či kontaktovaná osoba, která skrze své postavení zprostředkovává kontakty na další interviewované osoby. Výběr *gatekeepera* je velmi důležitý moment celého výzkumu. Bez něj a jeho zájmu často nelze do studované komunity vůbec vstoupit, na druhou stranu může *gatekeeper* značně ovlivnit výzkum tím, že (záměrně či nezáměrně) zprostředkuje kontakty pouze s určitými jedinci a jiné, kteří by mohli podat zcela jiný obraz reality, pomine. Je tedy vhodné, pokud to situace umožňuje, mít *gatekeeperů* více a toto riziko zmenšit. Blíže viz například Hendl (2008: 150).

- ⁴ Jména interviewovaných osob neuvádí například Popescu (2010), autor jedné z významných statí z oblasti transformace konfliktu, neuvádění jmen interviewovaných osob z důvodu záměrného krytí jejich identity doporučuje rovněž EPLO (*European Peace Liaison Office*).
- ⁵ Tato úmluva byla sice uzavřena mezi americkými státy v roce 1933, nicméně často se na ni odkazuje i v případě států mimo americký kontinent, jak činí například Pegg (1998), Kolstø (2006) aj.
- ⁶ Vzhledem k tomu, že se jimi v tomto článku nezabýváme, nebudeme se více zabírat ani taxonomií slabé stát-
nosti. Více o teoretické rovině selhávajících států viz Gros (1996); Rotberg (2004).
- ⁷ Až na poslední zmíněný pojem, který je poněkud matoucí, vyjadřují ostatní termíny pouze sémanticky odliš-
ný výraz pro popis obdobné či stejné reality. Problém s používáním pojmu *kvazistát* vychází z určité termi-
nologické nejednoty. Zatímco někteří autoři (například Jackson 1993) používají výraz *kvazistát* k označení
států nacházejících se v různých fázích rozpadu státních institucí i jejich funkčnosti, Kolstø (2006) jej užívá
za synonymum *de facto státu* a Glassner a De Blij (1988) nebo v českém prostředí Riegl (2010) považují
výraz *kvazistát* za významově nadřazený oběma druhům deviantních forem státu, které se vymykají konvenč-
nímu vnímání politického prostoru rozděleného mezi suverénní státy a závislá území. Pro tuto terminologic-
kou nejistotu se pojmu *kvazistát* vyhýbáme a zmíněné entity označujeme v tomto textu jako *de facto státy*.
- ⁸ Jižní Osetii by šlo z hlediska negativního vymezení *de facto státu* Scotta Pegga rovněž charakterizovat jako
takzvaný loutkový stát – a to z toho důvodu, že drtivá většina státního rozpočtu Jižní Osetie pochází z pro-
středků Ruské federace (v roce 2010 to bylo 99 % rozpočtu) a taktéž mnozí členové vlády jsou občany Ruské
federace, kteří z Jižní Osetie ani nepocházejí (ICG 2010b). Vzhledem k tomu, že se Jižní Osetii dále stejně
nezabýváme z důvodů, jež byly uvedeny v předchozí kapitole, nebudeme se zde pouštět do diskuse, které ozna-
čení je pro Jižní Osetii přílehavější. Podobně by šlo uvažovat sice i o Abcházii, nicméně ta je přece jen sobě-
stačnější. V roce 2010 činila přímá rozpočtová podpora Abcházii z rozpočtu Ruské federace 49 % (ICG 2010a).
Dále také vzniká otázka, kudy přesně vést hranici mezi *de facto státem* a státem loutkovým. Každý *de facto*
stát má svůj „patronský“ stát, přes který komunikuje s mezinárodním společenstvím, takže je na něm do určité
míry samozřejmě závislý, a patronský stát může zase *de facto stát* využívat pro realizaci svých zájmů. Jak
v případě *de facto státu*, tak loutkového státu jde tedy spíše o ideálytypy. Loutkový stát nadto může být mezi-
národně uznáván. V logice našeho textu je podstatnější omezená vnější suverenita, proto i Abcházii označíme
za stát *de facto*.
- ⁹ Z historického hlediska by zde bylo možné zařadit mnohem více entit, například Biafru v letech 1967–1970,
Katangu v letech 1960–1963, Republiku Srbskou Krajinu v letech 1991–1995, Eritreu před uznáním nezávis-
losti ze strany Etiopie, Tamilský Ílám do roku 2009 nebo Čečensko v letech 1996–1999. Ostatní entity nesplňují
jedno nebo více stanovených kritérií. Specifickým případem je pak rozhodně Tchaj-wan vzhledem k jeho eko-
nomickému významu a z toho plynoucí privatizaci bilaterálních vztahů (například USA, EU). Navíc se Tchaj-
wan zatím sám nedeclaruje jako stát nezávislý na ČLR, ale jako Čínská republika (Tchaj-wan). Další uváděné
charakteristiky *de facto států* proto nemohou být automaticky přenášeny také na Tchaj-wan. V mnoha přípa-
dech jedinečným a hojně zmiňovaným případem je Kosovo, jež by dle negativního vymezení *de facto státu* kritéria
odlišuje Kosovo od *de facto států*, a proto obecné charakteristiky *de facto států* na Kosovo nevztahujeme.
- ¹⁰ *Peacebuilding* představuje nevojenské intervence třetí strany za účelem pomoci společenstvem s válečnou zku-
šeností budovat a podporovat občanskou společnost. Objevil se v roce 1992 v Agendě pro mír, kde se stal,
vedle preventivní diplomacie, *peacekeepingu*, základním nástrojem mezinárodního spole-
čenství v úsilí zabránit novým ozbrojeným konfliktům.
- ¹¹ Obecně o „ne-nutně-ušlechtilé“ či netolerantní občanské společnosti uvažují například Keller (2001) nebo
Mácha (2003).
- ¹² Zájemce o detailnější pohled do dějin karabašského konfliktu odkazujeme na bohatou literaturu, například:
Croissant (1998); Cornell (2001); Baar (2001); de Waal (2003); Šmíd (2007); pro současný stav konfliktu ne-
bo analýzy možných řešení například Kopeček (2005); Ditych (2006, 2007); pro konfliktní mytologii napří-
klad Kopeček (2009).
- ¹³ *Krunk* znamená arménsky jeřáb a tento pták je v Arménii symbolem stesku po domově. KRUNK je pak také
akronymem ruského výrazu *Komitet za revolucionnoje upravlenije Nagornogo Karabacha* (Výbor pro re-
voluční správu Náhorního Karabachu).
- ¹⁴ Karabašská ústava (NKR 2006) uvádí dva ekvivalentní názvy entity – *Lernajin Gharabaghi Hanrapetutjun*
(Náhorní karabašská republika, Nagorno-Karabakh Republic, Nagorno-Karabašská republika) nebo *Arca-
chi Hanrapetutjun* (Arčašská republika, Artsakh Republic, Republika Arcach). Arcach je arménský historic-
ký název oblasti.
- ¹⁵ V tomto ohledu je přístup HI-92 vskutku výjimečný; nikdo z dalších respondentů v Náhorním Karabachu
s návratem ázerbájdžánských uprchlíků nepočítal.
- ¹⁶ Jde o separatistický region s rozlohou 8600 km². Gruzie trvá na dodržení statusu autonomní republiky v rám-
ci Gruzie, Abcházie požaduje od roku 1994 plnou nezávislost.
- ¹⁷ Poslední široce přijímané oficiální sčítání obyvatel Abcházie proběhlo v roce 1989, kdy region obývalo
525 000 lidí. Poválečné odhady se liší zdroj od zdroje. Abcházské sčítání obyvatel z roku 2003 uvádělo, že

populace Abcházie čítá 214 000 lidí. Některými vědci a pracovníky OSN je však tento údaj považován za mírně nadhodnocený.

- ¹⁸ Více informací o konfliktu v Abcházii a jeho následcích například Chirikba (2009) nebo Tsurtsumia (2010).
- ¹⁹ Většina Abcházů vlastní pas Ruské federace a má v něm zaznamenáno překročení abcházsko-ruské hranice na řece Psou, které je dle kontroverzního gruzínského zákona o okupovaných územích (Parliament of Georgia 2008) od roku 2009 klasifikováno za trestný čin ilegálního překročení státní hranice. Byť článek 4 tohoto zákona zmiňuje zákaz překročení státní hranice na řece Psou pouze pro osoby cizí státní příslušnosti a bez občanství, bylo nám potvrzeno, že se pohraniční kontrola chová selektivně a často se stává, že nepouští přes hranici ani Abcházy a Gruzíny.
- ²⁰ S ohledem na nedostatek statistických údajů je poměrně obtížné uvádět relativní i absolutní zastoupení muslimů a křesťanů žijících v dnešní Abcházii. Vedení ruské pravoslavné církve v Abcházii uvádí, že počet křesťanů tam dva- až třikrát převyšuje počet muslimů. Vatchagaev (2010) uvádí údaj o relativním zastoupení muslimů v Abcházii okolo 35 % populace. V běžném životě abcházské populace však islám hraje poměrně zanedbatelnou roli. Toto tvrzení může být ilustrováno faktem, že ani při uvolňování poměrů souvisejících s rozpadem SSSR nebyla na přelomu osmdesátých a devadesátých let v Abcházii postavena jediná mešita. Teprve válka dala popud k nárůstu kulturních odlišností. Do té doby byla společnost v celé řadě aspektů sekularizovaná. Po válce sice vazby na muslimy na Severním Kavkazu poněkud posílily, přesto nebyl zaznamenán nárůst radikálního islámu a náboženská odlišnost zmíněné třetiny Abcházů nebyla politizována. Vztah abcházských muslimů k víře je i dnes poměrně vlažný a počet věřících při páteční modlitbě v Suchumi nepřesahuje počet několika desítek.
- ²¹ Na post prezidenta Abcházie nastoupil po předčasných prezidentských volbách v srpnu 2011 poté, co úřadující prezident Sergej Bagapš zemřel v nemocnici po neúspěšné operaci plicních nádorů.

Literatura

- Aall, Pamela (2000): NGOs, Conflict Management and Peacekeeping. *International Peacekeeping*, Vol. 7, No. 1, s. 121–141.
- Anderson, Mary B. – Spelten, Angelika (2000): Conflict transformation: How international assistance can contribute. *Policy Paper 15*. Bonn: Development and Peace Foundation, <<http://www.gtz.de/de/dokumente/en-conflict-transformation.pdf>>.
- Baar, Vladimír (2001): *Národy na prahu 21. století: Emancipace nebo nacionalismus?* Ostrava a Šenov: Ostravská univerzita a Tilia.
- Collier, Paul – Hoeffler, Anke (2004): Greed and Grievance in Civil War. *Oxford Economic Papers*, Vol. 56, No. 4, s. 563–595.
- Cornell, Svante E. (2001): *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in the Caucasus*. Richmond: Curzon Press.
- Croissant, Michael P. (1998): *The Armenia-Azerbaijan Conflict: Causes and Implications*. Westport and Londond: Praeger.
- CSIS – AUSA (2002): Post-Conflict Reconstruction. Washington: Center for Strategic and International Studies and the Association of the United States Army, <<http://csis.org/images/stories/pcr/framework.pdf>>.
- Darby, John – Mac Ginty, Roger (2000): *The Management of Peace Processes*. Houndmills: Macmillian Press.
- Ditrych, Ondřej (2006): Náhorní Karabach a řešení konfliktů podle realistické tradice. *Mezinárodní vztahy*, Vol. 41, No. 4, s. 27–47.
- Ditrych, Ondřej (2007): Na křižovatce? – se zamrzlým semaforem: Náhorní Karabach v roce 2007. *Research Paper 14/2007*. Praha: Asociace pro mezinárodní otázky, <http://www.amo.cz/download.php?group=produkty_1_soubory&id=78>.
- Fischer, Martina (2006): Civil Society in Conflict Transformation: Ambivalence, Potentials and Challenges. In: *The Berghof Handbook for Conflict Transformation*. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, <http://www.berghof-handbook.net/documents/publications/fischer_cso_handbook.pdf>.
- Frič, Pavol (2000): *Neziskové organizace a ovlivňování veřejné politiky*. Praha: AGNĚS.
- Gellner, Ernest (1997): *Podmínky svobody: Občanská společnost a její rivalové*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Glassner, Martin I. – De Blij, Harm J. (1988): *Systematic Political Geography*. New York: John Wiley & Sons.
- Gros, Jean-Germain (1996): Towards a Taxonomy of Failed States in the New World Order: Decaying Somalia, Liberia, Rwanda and Haiti. *Third World Quarterly*, Vol. 17, No. 3, s. 455–472.
- Habermas, Jürgen (2000): *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: Filosofie.
- Hamre, John J. – Sullivan, Gordon R. (2002): Toward Postconflict Reconstruction. *The Washington Quarterly*, Vol. 15, No. 4, s. 85–96.
- Hartnoll, Richard (ed.) (2003): *Příručka k provádění výběru metodou sněhové koule*. Praha: Rada Evropy – Skupina Pompidou.
- Hasanov, Avaz – Ishkanian, Armine (2005): Bridging divides: Civil society peacebuilding initiatives. *Accord. An International Review of Peace Initiatives*, No. 17, s. 44–47.
- Hendl, Jan (2008): *Kvalitativní výzkum*. 2. vydání, Praha: Portál.
- Hoch, Tomáš – Baar, Vladimír – Kopeček, Vincenc (2010): Podmínky demokratizace v de facto státech: Případová studie Abcházie. *Středoevropské politické studie*, Vol. 12, No. 4, s. 285–300.

OBČANSKÁ SPOLEČNOST A SEPARATISMUS

- Chirikba, Viacheslav (2009): The International Legal Status of the Republic of Abkhazia in the Light of International Law. Paper read at the conference "Independence of Abkhazia and Prospects for the Caucasus". Istanbul: Bilgi University, 30. 5. 2009, <http://abkhazworld.com/Pdf/VChirikba_Ist2009.pdf>.
- Ignatieff, Michael (1998): *Warrior's Honour: The Ethnic War and the Modern Consciousness*. London: Chatto & Windus.
- Jackson, Robert H. (1993): *Quasi-States: Sovereignty, International Relations and the Third World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaldor, Mary (2006): *New and Old Wars. Organized Violence in a Global Era*. Cambridge: Polity Press.
- Keller, Jan (2001): *Politika s ručením omezeným: Proměny moci na prahu 21. století*. Praha: Evropský literární klub.
- Kolossov, Vladimir – O'Loughlin, John (1998): Pseudo-states as Harbingers of a Post-Modern Geopolitics: The Example of the Trans-Dniester Moldovan Republic. In: Newman, David (ed.): *Boundaries, Territory and Postmodernity*. London: Frank Cass, s. 151–176.
- Kolsto, Pål (2006): The Sustainability and Future of Unrecognized Quasi-States. *Journal of Peace Research*, Vol. 43, No. 6, s. 723–740.
- Kopeček, Vincenc (2005): Co se stalo za Kavkazem? Interpretace karabašského konfliktu a analýza možných řešení. In: *Universitas Ostraviensis Acta Facultatis Philosophicae 10*. Ostrava: Ostravská univerzita, s. 5–33.
- Kopeček, Vincenc (2007a): *Občanská společnost*. Ostrava: Ostravská univerzita.
- Kopeček, Vincenc (2007b): Občanská společnost a řešení karabašského konfliktu. *Mezinárodní politika*, Vol. 31, No. 12, s. 16–18.
- Kopeček, Vincenc (2009): Narrating Karabakh Conflict or Armenian and Azeri Conflict Histories Online. *Contemporary European Studies*, Special issue, s. 195–204.
- Lederach, John P. (1995): *Preparing for Peace: Conflict Transformation Across Cultures*. New York: Syracuse University Press.
- Lederach, John P. (1997): *Building Peace: Sustainable Reconciliation in Divided Societies*. Washington: United States Institute of Peace.
- Lynch, Dov (2004): *Engaging Eurasia's Separatist States*. Washington DC: United States Institute of Peace.
- Mácha, Přemysl (2003): Netolerantní občanská společnost aneb Občanská společnost ve světě rozmanitosti. In: *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století*. Krnov: Cesta světa, s. 69–73.
- Miall, Hugh (2004): Conflict Transformation: A Multi-Dimensional Task. In: *The Berghof Handbook for Conflict Transformation*. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, <http://berghof-handbook.net/documents/publications/miall_handbook.pdf>.
- Mikhelidze, Nona – Pirozzi, Nicoletta (2008): Civil Society and Conflict Transformation in Abkhazia, Israel-Palestine, Nagorno-Karabakh, Transnistria and Western Sahara. MICROCON Policy Working Paper 3. Brighton: University of Sussex, <http://www.google.cz/url?sa=t&source=web&cd=8&sqi=2&ved=0CFQQFjAH&url=http%3A%2F%2Fwww.microconflict.eu%2Fpublications%2FFWP3_NM_NP.pdf&rct=j&q=mikhelidze%20pirozzi&ei=iX32TY71EcHrOYGzga8H&usq=AFQjCNGDdFitJGYzÖCRVmTF-18EFX76DRQ&cad=rja>.
- Müller jr., Karel (2001): Koncept občanské společnosti: Konceptualizace, dilemata a nebezpečí. *Politologická revue*, Vol. 7, No. 1, s. 3–26.
- Müller jr., Karel (2003a): *Češi a občanská společnost: Pojem, problémy, východiska*. Praha: Triton.
- Müller jr., Karel (2003b): Pojetí a filozofická tradice občanské společnosti. In: *Česká občanská společnost a modely demokracie v 21. století*. Krnov: Cesta světa, s. 51–64.
- Münkler, Herfried (2005): *The New Wars*. Cambridge: Polity Press.
- Pegg, Scott (1998): *International Society and the De Facto State*. Aldershot: Ashgate.
- Pérez-Díaz, Víctor (1998): The Public Sphere and a European Civil Society. In: Alexander, Jeffrey C. (ed.): *Real Civil Societies: Dilemmas of Institutionalization*. London: Sage Publications, s. 211–222.
- Popescu, Nicu (2010): The EU and the Civil Society in Georgian-Abkhaz Conflict. MICROCON Policy Working Paper 15. Brighton: University of Sussex, <http://www.microconflict.eu/publications/PWP15_NP.pdf>.
- Reichardt, Sven (2004): Civil Society – A Concept for Comparative Historical Research. In: Zimmer, Annette – Priller, Eckhard (eds.): *Future of Civil Society: Making Central European Nonprofit-Organizations Work*. Wiesbaden: VS Verlag, s. 35–56.
- Riegl, Martin (2010): Terminologie kvazistátů. *Acta Politologica*, Vol. 2, No. 1, s. 57–71.
- Ropers, Norbert (2002): Civil-Society Peace Constituencies. NGO Involvement in Conflict Resolution – Areas of Activity and Lessons Learned. In: Bächler, Günther (ed.): *Promoting Peace. The Role of Civilian Conflict Resolution*. Bern: Staempfli, s. 97–126.
- Rotberg, Robert I. (2004): *When states fail: Causes and consequences*. New Jersey: Princeton University Press.
- Řichová, Blanka (1997): Komparativní metoda v politologii. *Politologická revue*, Vol. 4, No. 2, s. 3–34.
- Salamon, Lester M. (1994): The Rise of the Nonprofit Sector. *Foreign Affairs*, Vol. 73, No. 4, s. 109–122.
- Salamon, Lester M. – Anheier, Helmut K. (1999): *Nástup neziskového sektoru: Mezinárodní srovnání*. Praha: AGNES.
- Suny, Ronald G. (1993): *Looking toward Ararat: Armenia in Modern History*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Šamalik, František (1995): *Občanská společnost v moderním státě*. Brno: Doplněk.

- Šmíd, Tomáš (2007): Etnický konflikt o Náhorní Karabach. In: Šmíd, Tomáš – Vaďura, Vladimír (eds.): *Etnické konflikty v postkomunistickém prostoru*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, s. 145–184.
- Tsursumia, Ann (2010): *Conflicts in Kosovo and Abkhazia, Georgia: Should Kosovo Serve as a Precedent for Abkhazia?* Berlin: VDM.
- Vakil, Anna C. (1997): Confronting the Classification Problem: Toward a Taxonomy of NGOs. *World Development*, Vol. 25, No. 12, s. 2057–2070.
- de Waal, Thomas (2003): *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War*. London and New York: New York University Press.
- Waisová, Šárka (2008): *Poválečná obnova a budování míru*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.
- Wolleh, Oliver (2006): A Difficult Encounter: The Informal Georgian-Abkhazian Dialogue Process. *Berghof Report* 12. Berlin: Berghof Research Center for Constructive Conflict Management, <<http://www.berghof-conflictresearch.org/documents/publications/br12e.pdf>>.

Prameny

- AI (2003): Azerbaijan: Fear for Safety. EUR 55/001/2003. London: Amnesty International, 28. 4. 2003, <<http://www.amnesty.org/en/library/asset/EUR55/001/2003/en/e8fc5ff0-d6f8-11dd-b0cc-1f0860013475/eur550012003en.pdf>>.
- CACI Analyst (2001): Azerbaijanis Protest Karabakh Armenian Delegation's Baku Visit. Central Asia-Caucasus Analyst, 6. 9. 2001, <<http://www.cacianalyst.org/?q=node/605>>.
- CSI (2011): Young People Combine Peace-Building and Ecology. Yerevan: Civil Society Institute, 20. 5. 2011, <<http://www.csi.am/en/conflict-transformation/2011/05/20/aparan>>.
- Freedom House (2010): Freedom in the World Comparative and Historical Data. Washington: Freedom House, <<http://www.freedomhouse.org/template.cfm?page=439>>.
- Grigorjan, Alvard (2010): V Nagornom Karabache stalo dostupnym veščanje radiostancii „Svoboda“. *Kavkazskij Uzel*, 19. 3. 2010, <<http://www.kavkaz-uzel.ru/articles/166753/>>.
- Gusep, Tarel (2004): Civil Society: The Youth Has to Overcome Its Inertia. *Caucaz*, 3. 11. 2004, <http://www.caucaz.com/home_eng/breve_contenu.php?id=58>.
- Chaffour, Célie (2004): Self-censorship in order to avoid that war restarts. *Caucaz*, 11. 1. 2004, <http://www.caucaz.com/home_eng/breve_contenu.php?id=48>.
- ICG (2010a): Abkhazia: Deepening Dependence. Europe Report N° 205. Sukhumi/Tbilisi/Istanbul/Brussels: International Crisis Group, 26. 2. 2010, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/202_abkhazia_deepening_dependence.ashx>.
- ICG (2010b): South Ossetia: The Burden of Recognition. Europe Report N° 205. Tskhinvali/Tbilisi/Istanbul/Moscow/Brussels: International Crisis Group, 7. 6. 2010, <<http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/caucasus/georgia/205-south-ossetia-the-burden-of-recognition.aspx>>.
- International Alert (2009). 3rd Armenian-Azerbaijani Public Peace Forum. Vienna: International Alert, 27. 4. 2009, <<http://www.international-alert.org/sites/default/files/library/ArmenianAzerbaijaniForum.pdf>>.
- International Alert (2011): The Caucasus Forum. London: International Alert, <http://www.badgerdesigns.com/alert/v1/our_work/regional/caucasus_asia/caucasus_forum.php>.
- International Conference of American States (1933): Convention on the Rights and Duties of States. Montevideo, 26. 12. 1933, <<http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897>>.
- Lonsdale, Charles (2011): PeaceJam in Yerevan. *UK Foreign and Commonwealth Office – Global Conversations*, 5. 1. 2011, <http://blogs.fco.gov.uk/roller/lonsdale/entry/peacejam_in_yerevan>.
- Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, <<http://www.cfr.org/sovereignty/montevideo-convention-rights-duties-states/p15897>>.
- Musayelyan, Lusine (2009): Karabakh Radio's Peace Mission Falters. *Institute for War and Peace Reporting – Caucasus Reporting Service*, 10. 10. 2009, <<http://iwpr.net/report-news/karabakh-radio%E2%80%99s-peace-mission-falters>>.
- NKR (2006): Konstitucija Nagorno-Karabašskoj Respubliki. 10. 12. 2006 (referendum), <<http://www.nkr.am/ru/constitution/9/>>.
- Rozhovor s akademickou pracovnicí Suchumské univerzity (2009): Rozhovor autorů s akademickou pracovnicí Suchumské univerzity. Suchumi, říjen 2009.
- Rozhovor s členem Helsinky Initiative-92 (2009): Rozhovor autorů s členem Helsinky Initiative-92. Stěpanakert, říjen 2009.
- Rozhovor s členem kanceláře prezidenta Arménie (2009): Rozhovor autorů s členem kanceláře prezidenta Arménie. Jerevan, říjen 2009.
- Rozhovor s členem organizace sdružující uprchlíky v Náhorním Karabachu (2009): Rozhovor autorů s členem organizace sdružující uprchlíky v Náhorním Karabachu. Šuši, říjen 2009.
- Rozhovor s členkou Centre for Humanitarian Programmes (2009): Rozhovor autorů se členkou Centre for Humanitarian Programmes. Suchumi, říjen 2009.
- Rozhovor s nezávislým abcházským novinářem (2009): Rozhovor autorů s nezávislým abcházským novinářem. Suchumi, říjen 2009.
- Rozhovor s novinářem listu Čegemskaja Pravda (2009): Rozhovor autorů s novinářem listu Čegemskaja Pravda. Suchumi, říjen 2009.

- Rozhovor s poslancem abcházského parlamentu (2009): Rozhovor autorů s poslancem abcházského parlamentu. Suchumi, říjen 2009.
- Rozhovor s pracovníci NAI (2009): Rozhovor autorů s pracovníci NAI. Šuši, říjen 2009.
- Rozhovor s vysokým představitelem NKR (2009): Rozhovor autorů s vysokým představitelem NKR. Stěpanakert, říjen 2009.
- Parliament of Georgia (2008): The Law of Georgia On Occupied Territories, č. 431-II s z 23. 10. 2008, <http://www.parliament.ge/files/69_18768_820796_Law-Occupation.doc>. Gruzínský originál dostupný na: <http://www.parliament.ge/index.php?lang_id=GEO&sec_id=69&kan_det=det&kan_id=3089>.
- von Twickel, Nikolaus (2011): In Abkhazia, 2 Orthodox Churches Also Seek Recognition. *Moscow Times*, 5. 9. 2011, <<http://www.themoscowtimes.com/mobile/article/443157.html>>.
- Vatchagaev, Mairbek (2010): Abkhaz Muslims Become Target of Kremlin's Hidden War. *Eurasia Daily Monitor*, Vol. 7, No. 185, <[http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=37031&tx_ttnews\[backPid\]=27&cHash=2512cf823d](http://www.jamestown.org/programs/edm/single/?tx_ttnews[tt_news]=37031&tx_ttnews[backPid]=27&cHash=2512cf823d)>.

Poznámka

Autoři děkují Ing. Vítu Benešovi, Ph.D., RNDr. Tomáši Drobíkovi, Ph.D., a dvěma anonymním recenzentům za připomínky a komentáře, kterými přispěli k výsledné podobě textu. Studie je založena na terénním výzkumu financovaném z prostředků Interní grantové agentury Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity v Ostravě (granty SGS OU 2009 č. 31800/1063 a SGS11/PřF/2010) a z prostředků Katedry sociální geografie a regionálního rozvoje PřF OU.